

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1921

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS

AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1921

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS
AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

LUND 1921
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND.

Beskyddare och Præses illustris.

H. K. H. KRONPRINSEN.

Hedersledamöter.

TEGNÉR, ESAIAS HENRIK VILHELM, f. d. professor, Lund, f. ¹³/₁ 43, 20.
THOMSEN, VILHELM, excellens, professor, Köpenhamn, f. ²⁵/₁ 42, 20.

Styrelse.

Præses: LAURITZ WEIBULL

V. præses: C. W. v. SYDOW

Sekreterare: JÖRAN SAHLGREN

Bibliotekarie: HERBERT PETERSSON

Skattmästare: WILHELM WESTRUP

Medlemmar: HENRIETTE COYET, AXEL WACHTMEISTER, STEN LILJEGREN, AXEL W. PERSSON

Suppleanter: HELGE KJELLIN, FREDRIK LAGERROTH, ARNOLD NORLIND.

Valnämnd.

Ordförande: Soc:s Præses

Medlemmar: ALBERT SAHLIN, C. W. v. SYDOW, JÖRAN SAHLGREN, AXEL W. PERSSON

Suppleanter: SIGURD AGRELL, FREDRIK LAGERROTH.

Granskningsnämnd.

Ordförande: Soc:s Sekreterare

Medlemmar: ALF NYMAN, STEN LILJEGREN, CURT WEIBULL, HERBERT PETERSSON.

Stiftande ledamöter.

- BERGER, SVANTE EDWIN LARSSON, direktör, Halmstad, f. $\frac{13}{5}$ 71, 20.
COYET, HILDA ELEONORE HENRIETTE DOROTÉE AMELIE, f. friherrinna
Cederström, Torup, Bara, f. $\frac{16}{8}$ 59, 20.
v. HALLWYL, WILHELMINA ANNA FREDRIKA, f. KEMPE, grevinna,
Stockholm, f. 44, 20.
SAHLIN, JOHAN ALBERT, fabriksägare, Eslöv, f. $\frac{7}{9}$ 68, 20.
v. SCHMITERLÖW, ADELHEID, fröken, Tagel, Smålands Rydaholm,
f. $\frac{15}{8}$ 75, 20.
SWARTZ, CARL JOHAN GUSTAF, universitetskansler, Stockholm, f.
 $\frac{5}{6}$ 58, 20.
SWARTZ, PEHR JOHAN JAKOB, direktör, Norrköping, f. $\frac{21}{10}$ 60, 20.
WACHTMEISTER, AXEL WILHELM, greve, kammarherre, Kulla-Gun-
narstorp, Hälsingborg, f. $\frac{16}{7}$ 69, 20.
WESTRUP, JOHAN WILHELM MAGNUS, v. konsul, Lund, f. $\frac{13}{5}$ 62, 20.
ERLANDSEN, ANDREAS CHRISTIAN HAMANN, skeppsredare, Köpen-
hamn, f. $\frac{27}{6}$ 77, 20.
HÖEGH-GULDBERG, JOHANNES ERIK, grosserer, Köpenhamn, f. $\frac{26}{5}$ 84, 20.
ENGESTRÖM, MAX EMIL LEOPOLD, f. d. konsul, Malmö f. $\frac{15}{11}$ 67, 20.
EDSTRAND, REINHOLD THEODOR WERNER, direktör, Malmö, f. $\frac{15}{6}$ 82, 20.
v. GEIJER, FREDRIK WILHELM GUSTAF, f. d. ryttmästare, godsägare,
Vegeholm, f. $\frac{8}{2}$ 65, 20.
LUNDAHL, NILS, föreläsningskonsulent, Lund, f. $\frac{23}{5}$ 58, 21.
JACOBSEN, HELGE, direktör för Ny Carlsberg Glyptotek, Köpen-
hamn, f. $\frac{24}{12}$ 82, 21.
SAHLIN, CARL ANDREAS, f. d. bruksdisponent, handelsråd, Stock-
holm, f. $\frac{15}{12}$ 61, 21.
EDSTRAND, KARIN THEKLA ELEONORA, fröken, Malmö, f. $\frac{3}{7}$ 80, 21.
NORDQVIST, GUNHILD THERESIA ELVIRA, f. EDSTRAND, doktorinna,
Sjöbo, f. $\frac{23}{9}$ 83, 21.
ROOS, AXEL, jur. dr, advokat, Malmö, 21.

Seniorer.

- HAMMARSTEDT, NILS EDVARD, museiintendent, Stockholm, f. $\frac{3}{3}$ 61, 20.
LIDÉN, BROR PER EVALD, professor, Göteborg, f. $\frac{3}{10}$ 62, 20.
HELLQUIST, GUSTAV ELOF, professor, Lund, f. $\frac{26}{6}$ 64, 20.
MORTENSEN, JOHAN MARTIN, professor, Lund, f. $\frac{10}{12}$ 64, 20.
SERNANDER, JOHAN RUTGER, professor, Uppsala, f. $\frac{2}{11}$ 66, 21.

Arbetande ledamöter.

a. Inländska.

- AGRELL, PER SIGURD, docent, Lund, f. $16/1$ 81, 20.
ARNE TURE ALGOT J:SON, antikvarie, Stockholm, f. $7/5$ 79, 20.
BORELIUS, HILMA JOHANNA ULRIKA, docent, Lund, f. $18/12$ 69, 20.
KARITZ, ANDERS, docent, Lund, f. $28/2$ 81, 20.
KJELLIN, TOR HELGE, professor, Lund, f. $24/4$ 85, 20.
LAGERROTH, LARS FREDRIK BARTHOLD, docent, Lund, f. $10/9$ 85, 20.
LILJEGREN, STEN BODVAR, docent, Lund, f. $8/5$ 85, 20.
MÖRNER, AGNES MARIANNE, docent, Lund, f. $4/1$ 86, 20.
NORLIND, GOTTFRID ARNOLD, docent, Lund, f. $17/6$ 83, 20.
NYMAN, ALF TOR, docent, Lund, f. $12/4$ 84, 20.
PERSSON, AXEL WALDEMAR, docent, Lund, f. $1/6$ 88, 20.
PETERSSON, JOHN KRISTIAN HERBERT, docent, Lund, f. $21/5$ 81, 20.
SAHLGREN, GUSTAV FREDRIK JÖRAN, docent, Lund, f. $8/4$ 84, 20.
v. SYDOW, CARL WILHELM, docent, Lund, f. $21/12$ 78, 20.
WEIBULL, CURT HUGO JOHANNES, docent, Lund, f. $19/8$ 87, 20.
WEIBULL, LAURITZ ULRIK ABSALON, professor, Lund, f. $2/4$ 73, 20.
ALMQUIST, HELGE KNUT HJALMAR, professor, Göteborg, f. $17/12$
80, 20.
BÖÖK, MARTIN FREDRIK CHRISTOFFERSON, professor, Lund, f. $12/5$ 83, 20.
EIDEM, ERLING, docent, f. $23/4$ 80, 20.
v. FRIESEN, OTTO, professor, Uppsala, f. $11/5$ 70, 20.
KARLGREN, KLAS BERNHARD JOHANNES, professor, Göteborg, f. $5/10$
89, 20.
LINDKVIST, ERIK HARALD, lektor, Linköping, f. $14/10$ 81, 20.
LITHBERG, NILS JACOB MAURITZ, professor, Stockholm, f. $3/8$, 83, 20.
LÖFSTEDT, HAIMON EINAR HARALD, professor, Lund, f. $15/6$ 80, 20.
MOBERG, CARL AXEL, professor, prorektor, Lund, f. $15/6$ 72, 20.
NILSSON, JOHAN ALBERT, redaktör, Göteborg, f. $12/9$ 78, 20.
NILSSON, NILS MARTIN PERSSON, professor, Lund, f. $12/7$ 74, 20.
THEANDER, CARL EJLERT OLOF, lektor, Malmö, f. $10/2$ 78, 20.
TUNBERG, SVEN AUGUST DANIEL, professor, Stockholm, f. $1/2$
82, 20.
WIKLUND, KARL BERNHARD, professor, Uppsala, f. $15/3$ 68, 20.
WESTMAN, KARL GUSTAF, professor, Uppsala, f. $18/8$ 76, 20.
LÄMM, MARTIN, professor, Stockholm, f. $22/6$ 80, 20.

- ROOSVAL, JOHNNY AUGUST EMANUEL, professor, Stockholm, f. $\frac{23}{8}$ 79, 20.
HAHR, AUGUST, professor, Uppsala, f. $\frac{21}{10}$ 68, 21.
HEINERTZ, NILS OTTO, lektor, Malmö, f. $\frac{5}{11}$ 76, 21.
HERRLIN, PER AXEL SAMUEL, professor, Lund, f. $\frac{30}{3}$ 70, 21.
LANDQUIST, JOHN, författare, Stockholm, f. $\frac{3}{12}$ 81, 21.
NORDENSKIÖLD, NILS ERLAND HERBERT, friherre, museiintendent, Göteborg, f. $\frac{19}{7}$ 77, 21.
TUNELD, EBBE OSCAR, docent, förste aktuarie, Lund, f. $\frac{7}{4}$ 77, 21.

b. Utländska.

- ARUP, ERIK, professor, Köpenhamn, f. $\frac{22}{11}$ 76, 20.
BROCH, OLAF, professor, Kristiania, f. $\frac{4}{8}$ 67, 20.
GRØNBECH, WILHELM, professor, Köpenhamn, f. $\frac{14}{6}$ 73, 20.
LIESTØL, KNUT, professor, Kristiania, f. $\frac{13}{11}$ 81, 20.
MATTHIESSEN, HUGO, museiintendent, Köpenhamn, f. $\frac{19}{12}$ 81, 20.
OLSEN, MAGNUS BERNHARD, professor, Kristiania, f. $\frac{28}{11}$ 78, 20.
RUDBERG, GUNNAR, professor, Kristiania, f. $\frac{17}{10}$ 80, 20.
RASMUSSEN, KNUD, författare, Köpenhamn, f. $\frac{7}{6}$ 79, 21.
PEDERSEN, HOLGER, professor, Köpenhamn, f. $\frac{7}{4}$ 67, 21.
POULSEN, FREDERIK, museiintendent, Köpenhamn, f. $\frac{7}{3}$ 76, 21.
SCHETELIG, HAAKON, professor, Bergen, f. $\frac{25}{6}$ 77, 21.

SOCIETETENS VERKSAMHET 1920 OCH 1921.

Vetenskaps-Societeten i Lund stiftades den 6 maj 1920. Angående dess utveckling och verksamhet är först att nämna att H. K. H. KRONPRINSEN åtagit sig att bliva dess beskyddare och præses illustris.

Till hedersledamöter ha valts:

- F. Riksantikvariens professor OSCAR MONTELIUS, Stockholm.
Professor ESAIAS TEGNÉR, Lund.
Excellensen professor WILHELM THOMSEN, Köpenhamn.

Följande stiftande ledamöter hava valts:

- Direktören ANDREAS ERLANDSEN, Köpenhamn, 10 nov. 1920.

Grosserern JOHANNES HÖEGH-GULDBERG, Köpenhamn, 10 nov. 1920.

F. konsuln MAX ENGSTRÖM, Malmö, 1 dec. 1920.

Direktören REINHOLD EDSTRAND, Malmö, 1 dec. 1920.

Ryttmästaren WILHELM VON GEIJER, Vegeholm, 8 dec. 1920.

Föreläsningskonsulenten NILS LUNDAHL, Lund, 22 sept. 1921.

Direktören för Ny Carlsberg Glyptotek HELGE JACOBSEN, Köpenhamn, 20 okt. 1921.

Handelsrådet CARL SAHLIN, Stockholm, 16 nov. 1921.

Fröken THEKLA EDSTRAND, Malmö, 17 nov. 1921.

Doktorinnan GUNHILD NORDQVIST, Sjöbo, 17 nov. 1921.

Jur. Dr AXEL ROOS, Malmö, 17 nov. 1921.

Till inländska arbetande ledamöter ha valts:

10 nov. 1920 Professor NILS LITHBERG, Stockholm.

Professor SVEN TUNBERG, Stockholm.

Professor BERNHARD KARLGREN, Göteborg.

Professor HELGE ALMQUIST, Göteborg.

Professor KARL BERNHARD WIKLUND, Uppsala.

Professor OTTO VON FRIESEN, Uppsala.

Professor KARL GUSTAF WESTMAN, Uppsala.

Professor EINAR LÖFSTEDT, Lund.

Professor MARTIN P: N NILSSON, Lund.

Professor AXEL MOBERG, Lund.

Professor FREDRIK BÖÖK, Lund.

Docent JOHAN ALBERT NILSSON, Göteborg.

Docent ERLING EIDEM, Lund.

Lektor HARALD LINDKVIST, Linköping.

Lektor CARL THEANDER, Malmö.

1 dec. 1920 Professor MARTIN LAMM, Stockholm.

Professor JOHNNY ROOSVAL, Stockholm.

22 sept. 1921 Professor RUTGER SERNANDER, Uppsala.

Professor AUGUST HAHR, Uppsala.

Professor AXEL HERRLIN, Lund.

Lektor OTTO HEINERTZ, Malmö.

Docenten, förste aktuarien EBBE TUNELD, Lund.

Intendenten ERLAND NORDENSKIÖLD, Göteborg.

Fil. Dr JOHN LANDQUIST, Stockholm.

Till utländska arbetande ledamöter ha valts:

- 10 nov. 1920 Professor ERIK ARUP, Köpenhamn.
Professor OLAF BROCH, Kristiania.
Professor WILHELM GRØNBECH, Köpenhamn.
Professor KNUT LIESTØL, Kristiania.
Professor MAGNUS OLSEN, Kristiania.
Professor GUNNAR RUDBERG, Kristiania.
Museiinspektör HUGO MATTHIESSEN, Köpenhamn.
24 mars 1921 Polarforskaren KNUD RASMUSSEN, Köpenhamn.
22 sept. 1921 Professor HAAKON SCHETELIG, Bergen.
Professor HØLGER PEDERSEN, Köpenhamn.
Museiintendenten FREDRIK POULSEN, Köpenhamn.

Societeten har under 1921 förlorat sin stiftande ledamot greve WILHELM VON HALLWYL, som avled den 27 febr. och sin hedersledamot f. riksantikvariern OSCAR MONTELIUS, som avled den 4 nov.

Societeten har sedan sitt stiftande mottagit följande donationer:

- Av grosshandlaren CARL WESTRELL, Malmö..... 1000 Kr.
Av fru HEDDA EKMAN, Göteborg..... 2000 »
Av fru GLADYS MAC DERMOT, Dublin 2 pd st.

Vid Societetens sammanträden ha följande föredrag hållits:
Högtidssammanträdet 4 dec. 1920.

Societetens hedersledamot f. riksantikvariern OSCAR MONTELIUS föredrog om »Ariernas invandring i Sverige» och Societetens ledamot professor WILHELM GRØNBECH om »Buddhas frälsningsväg».
Sammanträdet 17 febr. 1921.

Societetens ledamot professor KNUT LIESTØL föredrog om »Sanning och dikt i den isländska ättesagan».

Sammanträdet 23 april 1921.

Societetens ledamot polarforskaren KNUD RASMUSSEN föredrog om »Östgrönländarnas mytologi».

Följande publikationer ha av trycket utgivits:

Årsbok 1920.

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund 1: HERBERT PETERSSON, Studien über die indogermanische Heteroklisie. 2: ALF NYMAN, Kring antinomierna. Teser och antiteser inom föraristotelisk filosofi.

ÖVERSIKT
AV VETENSKAPS-SOCIETETENS I LUND RÄKENSKAPER
ÅR 1920.

Inkomster:

Medlemsavgifter:

Stiftande ledamöter (12)	Kr. 12,000: —	
Årsavgifter, för 5 år (1)	» 5,000: —	Kr. 17,000: —
Gåvor	» 3,000: —	
Räntor	» 490: 61	
		<u>Summa Kr. 20,490: 61</u>

Utgifter:

Organisationskostnader	Kr. 2,622: 54	
Diverse omkostnader	» 27: 80	
Behållning	» 17,840: 27	
		<u>Summa Kr. 20,490: 61</u>

Tillgångar:

Innestående å kapitalräkning	Kr. 16,479: 09	
» » sparkasseräkning	» 806: 72	
Kontant i kassan	» 554: 46	
		<u>Summa Kr. 17,840: 27</u>

Lund den 31 december 1920.

WILH. WESTRUP.

REVISIONSBERÄTTELSE.

Undertecknade utsedda revisorer hava vid i dag företagen granskning av Vetenskaps-Societetens i Lund räkenskaper för år 1920 funnit desamma i allo ordentligt förda, utgifts- och inkomstposter överensstämmande med företedda verifikationer, behållningen betryggande insatt i bank, varför full och tacksam ansvarfrihet tillstyrkes styrelse och kassaförvaltare för den tid revisionen omfattar.

Lund den 1 juni 1921.

ALB. SAHLIN.

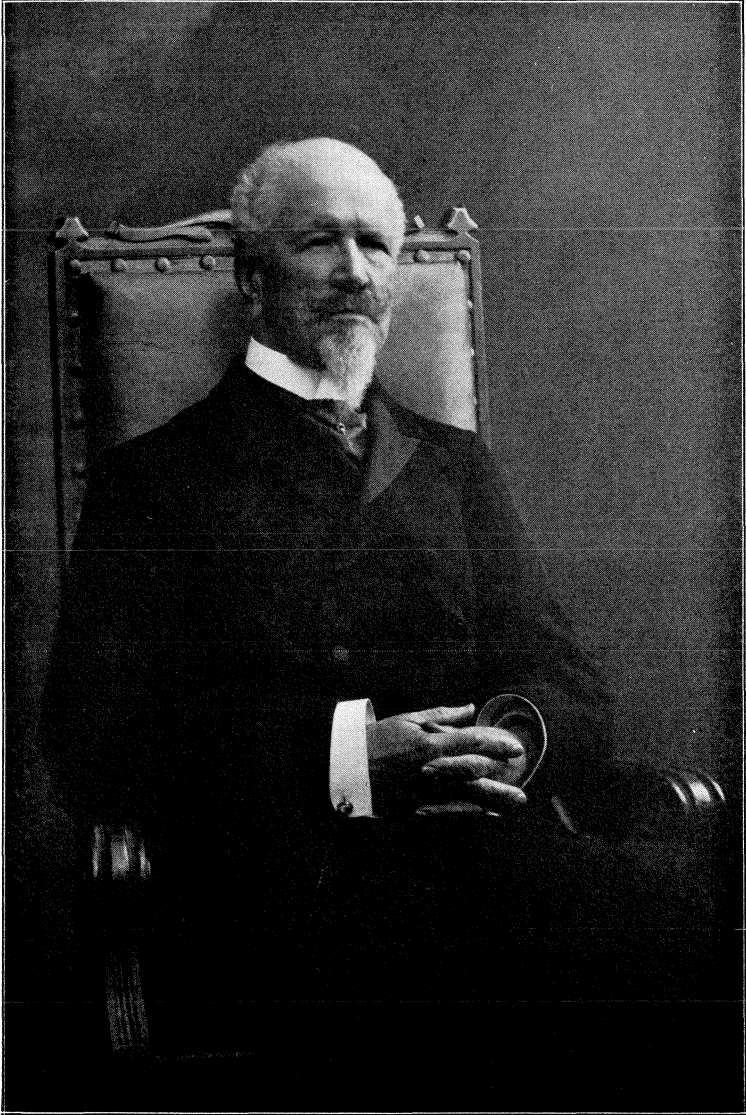
MARIANNE MÖRNER.

WALTER VON HALLWYL

MINNESORD

AV

NILS LITHBERG

WALTER VON HALLWYL.

Den 27 febr. 1921 avled Vetenskaps societetens stiftande ledamot greve Walter von Hallwyl.

Mänskligt sett hade Walter v. Hallwyl fyllt sina dagars tal. Den 26 jan. hade han ingått i sitt 83:dje levnadsår. Men den som ännu vid julen 1920 träffade honom, kunde då knappast ana, att hans verksamhetsfyllda liv så snart skulle hava nått sin fullbordan.

Walter v. Hallwyl tillhörde en av Europas äldsta adelssläkter. Första gången den uppträder i urkunderna är år 1113. Nästa gång den möter är år 1167 med en Walter v. Hallwyl, och från denna tid kunna vi följa dess medlemmar i en obruten kedja ända fram till de nu levande.

Redan då vi första gången träffa namnet Hallwyl, hade dess bärare med all sannolikhet i ett par hundra år innehaft det stamgods, slottet Hallwil, i kantonen Aargau, Schweiz, som sedan allt framgent skulle förbliva i släktens besittning. Vi kunna sluta till detta bl. a. genom de grävningar, som i samband med borgens konservering verkställdes under åren 1910—1912.

År 1369 träffades mellan släktens medlemmar en överenskommelse att slottet, så länge manlig medlem var i livet, skulle förbliva i släktens ägo. Denna överenskommelse, som sedan vid upprepade tillfällen förnyats, är orsaken till att, hur ödena än skiftat, släktens stamslott fortfarande är i dess besittning.

Släktens mäktigaste tid synes infalla under den senare medeltiden, och från Edsförbundets strider med Karl den djärve lyser ännu i dess historia namnet Hans von Hallwil, segraren vid Murten 1477. Den nuvarande grenen härstammar från dennes broder Dietrich, vilken bl. a. stod i nära förbindelse med Ludvig XI i Frankrike och egde hans synnerliga ynnest.

Walter v. Hallwyl föddes den 26 jan. 1839 i Bern. Föräldrarna voro Theodor v. Hallwyl och Cecile v. Imhoff. Fadren

egde godset Rörswil utanför Bern, medan en farbror till honom, Frans v. Hallwyl, innehade stamgodset i Aargau. Efter den senares död 1852 övergick slottet Hallwil med tillhörande jordegendomar till brorsonen Theodor och beboddes av hans äldste son Hans till år 1875, då det övertogs av dennes yngre broder Walter.

Sönerna erhöilo en mycket vårdad uppfostran, och i likhet med andra förnåma schweizare fullbordade de denna genom studier vid främmande universitet, Berlin 1857—1858, Edinburg 1858—1859, Paris 1860 och Florens 1860—1861. Mellan vistelsen i Berlin och Edinburg företogo de åtföljda av sin guvernör, sedermera superintendenten, D:r J. Kirchner och av två andra schweiziska studerande en resa till de nordiska länderna. Resan startade den 2 aug. 1858 från Berlin med Köpenhamn som närmaste mål, gick därifrån över Göteborg och Kristiania till Trondhjem samt vidare genom Nordsverige till Stockholm och så åter till Berlin. Delar av en dagbok från denna resa, förd av den 19-åriga Walter v. Hallwyl, finnas ännu i behåll. De ge oss en hel del smådrag av sin författare och visa en snabb uppfattning av olika episoder skildrade med godmodig och träffande humor.

I Köpenhamn omhändertogos resenärerna av general Baggesen och hans familj. Här skulle naturligtvis sevärheterna beskådas, Runde Taarn, Torvaldsens museum, Nationalmuseet och de etnografiska samlingarna. Mest intresserade honom de sistnämnda. Här liksom i Nationalmuseum var naturligtvis gamle Thomsen guide, och jag kan icke neka mig att återgiva skildringen av denne: »Professor Dr. Thomsen», skriver v. Hallwyl, »ein sehr spasshafter und origineller Mann, hatte eine grosse Freude uns die Gegenstände zu zeigen, und wusste sie auf eine sehr komisch-witzige Weise zu explizieren.» Under färden från Trondhjem till Stockholm tillbragtes en natt i en gård under Voxna bruk i Helsingland. Föga kunde de unga resenärerna ana, att en av dem skulle 6 år senare just här finna sin brud och 25 år senare sitta som dessa egendomars innehavare och som den störste skogsmagnaten i Sverige.

Efter Florensvistelsen inträder v. Hallwyl i schweizisk krigstjänst, där han blir underlöjtnant 1861 och två år senare officer i generalstaben.

Under studietiden i Florens hade han stiftat bekantskap med

den estniska grevinna Adelheid v. Stackelberg, med vilken han den 9 sept. 1861 förväldes i München. På nyåret 1863 blev han vid ännu icke fyllda 24 år änkling, och tillbringade därefter en tid utan varaktig stad. På sommaren 1864 förde honom hans resor till Homburg och här gjorde han genom rekommendationsbrev från Schweiz bekantskap med den svenske bruksägaren Wilhelm Kempe, som jämte sin familj tillbringade en del av sommaren vid den lilla hessiska badorten. Denna bekantskap medförde, att han kort före jul s. å. kom till Stockholm och firade sin förlovning med den 20-åriga Wilhelmina Kempe; den 10 juni 1865 stod deras bröllop.

I morgongåva överlämnade Wilhelm Kempe till sin enda dotter egendomen Erikslund i Sörmland, som nu blev de nygiftas hem. Här delade v. Hallwyl sin tid mellan omsorgen om gårdens skötsel och sin officerstjänst i Schweiz, där han avancerat till kapten i generalstaben och ännu under fransk-tyska kriget deltog i gränsbevakningen. Några år senare tog han avsked från krigstjänsten och överflyttade definitivt till Sverige, där han efter bevis utfärdad av schweiziska staten den $\frac{5}{5}$ 1874 för Grafen Walter von Hallwyl erhöi svensk medborgarrätt den $\frac{31}{7}$ s. å.

Inom kort väntade honom ett särdeles ansvarsfullt uppdrag. De av Wilhelm Kempe och Wilhelm Röhss sedan omkr. 1850 successivt inköpta verken vid Voxna och Ljusne hade år 1881 inköpts av Kempe ensam och av honom ombildats till Ljusne-Voxna Aktiebolag. Nu ingick en tid av rik utveckling för Ljusne-Verken, men mitt under detta dog Kempe den $\frac{9}{5}$ 1883, och ansvaret för företagens fortsättande lades i svärsonens, Walter v. Hallwyls, händer, ett uppdrag, som han med stor klokhet och aldrig svikande plikttrohet fullföljde. Vad han i det praktiska livet uträttat är icke platsen att teckna här. I detta sammanhang må endast erinras om det intresse, han och hans maka egnat sina underlydande vid Ljusne genom uppförande av tidsenliga arbetarbostäder, sjukhus och skolhus, arbetarpensioneringar m. m.

Ävenledes var v. Hallwyl under åren 1896—1905 ledamot av riksdagens första kammare för Gävleborgs län. Han har med ett ord till alla delar tillägnat sig sitt nya fosterlands kultur och tagit del i dess kulturarbete.

Det sistnämnda gäller i än högre grad genom det frikostiga

mecenatskap, han på olika områden utövat, och som icke minst kommit den vetenskapliga forskningen tillgodo.

Härvid må först nämnas den donation, som på sätt och vis banade väg åt Arthur Hazelius till Skansen, i det Walter v. Hallwyl år 1890 för en summa av 15,000 kr. inköpte och omedelbart som gåva överlämnade Framnäsområdet på Djurgården till Nordiska Museet. Enligt en av Ferdinand Boberg s. å. utförd etsning planerades här det blivande friluftsmuseet. Denna plan blev dock aldrig förverkligad, ty sedan Hazelius nu fått fast fot härute, kunde ingen makt i världen hindra hans expansionsplaner till de intill liggande höjderna på Skansen.

Redan som ung hade v. Hallwyl haft naturvetenskapliga intressen och på äldre dagar fick han tillfälle att genom upprepade understöd åt de Geerska Spetsbergsexpeditionerna stödja naturvetenskaplig forskning; som ett erkännande härför har även en av bergstopparna häruppe döpts till Mount Hallwyl. Bland ytterligare av honom understödda vetenskapliga företag må nämnas etnografiska forskningar i Sydamerika och svenska arkeologiska grävningar i Grekland.

Av långt större räckvidd än de redan nämnda äro de två sista donationer, vid vilka hans namn är fäst, överlämnandet den 30 nov. 1918 till Nordiska Museet av 300,000 kr. för inrättande därstädes av en professur i Nordisk och jämförande folklivsforskning samt överlämnandet den 20 dec. 1920 till Svenska Staten av det år 1893—1897 under I. G. Clasons ledning uppförda palatset i Stockholm med alla dess inventarier och dess rika konstsamlingar jämte en summa av 1,000,000 kr. till dess framtida förvaltning. Men särskilt för den senare av dessa donationer har hans maka i än högre grad än han själv varit den verksamma kraften, såväl vid tillkomsten av den konstskapelse, byggnaden i och för sig själv är, jämte de där förvarade oskattbara konstsamlingarna, som också vid träffandet av de slutgiltiga åtgärderna för deras framtida öde.

Vid sidan om detta intresse för svenskt kulturellt arbete har icke omsorgen om släktens historia i dess gamla hemland försummats. Även här har hans maka varit initiativtagerskan.

Då Walter v. Hallwyl år 1875 efter sin äldre broder övertog släktens gamla stamgods, var han sedan ett år tillbaka svensk

medborgare, och vid hans giftermål hade svärfadern fäst villkoret om hans bosättning i Sverige. Släktporträtt och annat arvegods fördes till Stockholm, slottet fick stå öde och blev under en bristfällig förvaltning på orten mer och mer försummat. Men här förvarades alltjämt det gamla släktarkivet uppgående till mellan 4,000 och 5,000 urkunder, varibland ett så värdefullt kulturhistoriskt material som årliga inkomst- och utgiftslängder för hela 1400-talet.

Under 1900-talets första år igångsattes under Wilhelmina v. Hallwyls personliga ledning ett uppordnande av dessa arkivalier, och detta arbete utvidgades senare till ett uppsökande och avskrivande i in- och utländska arkiv av alla handlingar, som berörde släktens historia. Antalet original och avskrifter uppgår nu till omkr. 20,000. Detta väldiga släktarkiv har överlämnats till statsarkivet i Aargau jämte kontanta medel för dess framtida vård.

När arkivets ordnande var avslutat, kom turen till slottet självt. Efter några mindre iståndsättningar omkr. år 1905 igångsattes år 1910 omfattande grävningar, huvudsakligast bestående i uppränsning av vallgravarna. Efter dessa arbetens avslutande 1912 vidtogs reparationer och konserveringsarbeten av slottet, vilka utfördes under åren 1913, 1914 och 1916 och slukat ofantliga summor.

Slutligen har den familjen tillhöriga lösegendom, som kommit från Schweiz, jämte andra föremål, som belysa släktens historia, överlämnats till Landesmuseum i Zürich, och samtidigt hava penningssummor för garanterande av dessa samlingars vård överlämnats till museerna i Zürich och Bern. Sedan dessa summor vuxit till vissa fastställda belopp, skall överskottet på deras avkastning kunna användas även för andra de ifrågavarande museernas syften och sålunda komma schweizisk kulturforskning i sin helhet till godo.

Såväl i vårt lands som i Schweiz' odlingshistoria skall namnet Hallwyl äga ett evigt eftermäle. Att så kunnat ske har berott på en sällsynt lycklig förening av skilda intressen, hon med de rika kulturella initiativen och han, affärsmannen, som alltid med livligt intresse följde och understödde hennes arbete.

v. Hallwyl var en utpräglad hemmets man. Vid hans bortgång

yttrades, att många visste vem han var, men de voro få, som personligen kände honom. Han företog varje dag sina regelbundna promenader, och många stockholmare kände igen den lille prydlige gråhårsmannen från gatupromenaderna och från hans bestämda plats vid Operaföreställningarna. Men han förde ett synnerligen tillbakadraget liv utanför familje- och den trängre vänkretsen. Yttre utmärkelser försmådde han — kort före sin död avböjde han ett högt nådevedermäle — och hans deltagande i det offentliga livet inskränkte sig till vad han beträffande sådant icke kunde rimligtvis undgå.

Han var ivrig musikvän, och han älskade natur och blommor. Hans käraste ställe var också under de senare åren godset Hildesborg invid Landskrona, dit han ännu sommaren 1920, vid den höga åldern av 81 år företog nedresan i bil från Stockholm.

Få svenskar torde för övrigt hava företagit så många resor i Europa som han, från Nordkap till Övre Egypten, från Irland till Moskwa och Damaskus. Därvid var han alltid åtföljd av sin maka, i senare år stundom även av döttrar och svärsöner.

Från dessa resor hade han samlat en rik erfarenhet och en mångsidig bildning. Men först och sist var han en riddersman utan tadel. Rätt var rätt. Ett ord var ett ord. Han var ankär och släktkär, men anstolthet var honom okänd. Han var vördad och avhållen av alla, som kommo i beröring med honom. Själv var han värfast.

Ädelboren var han. Han var, i detta ords djupaste mening, en ädling.

MODÄRN ETIK

AV

ALF NYMAN

Hur man än numera lägger gränslinjen mellan moralen å ena sidan och religion och metafysik å andra, ett är visst: moralen har av ålder vilat på dessa båda.

Om dessa pålar störta för den kunskapsteoretiska kritiken — hur har mänsklig tanke då att finna sig tillrätta med etikens grundfrågor? Hur te sig livsvärdena, om järnridån till transcendenten oåterkalleligt faller? Är för positivismens och den rena erfarenhetens talsmän någon annan moral möjlig eller teoretiskt rättfärdigad än den rena, jordkrypande nyttomoralen, av Benthams och Mills typ, eller en sådan sundhets- och »Freilicht»-moral, som en gång föresvävade Richard Avenarius inför Trollhättans bländande vattenmassor? Behålla ord sådana som 'plikt', 'frihet', 'ansvar', någon innebörd för den, som utgår från den empiriska psykologien och dess viljelära? Kan s. k. praktisk idealism bo under samma ås som determinism, agnosticism och — ateism? Kan en idealitet tänkas — utan transscendens? Är det möjligt att öva trons gärningar — utan tron? Finnes religiositet — utan gudar? Få 'absoluta värden', 'absoluta mål' någon filosofisk betydelse för dem, som i övertygelsen om alla måls och världens relativitet äga den enda fasta hållpunkten och med Nietzsche »avsjunga hela visan: det gives ingen vedergällning, ingen vishet, ingen godhet, inga ändamål, ingen vilja»?¹.

Redan då Förnuftskritikens Kant stängde luckorna till det översinnliga, blevo dessa frågor brännande, och i Als-Ob-läran erhöi man det först nu förstådda svaret. Man »postulerar» frihet, gud, odödlighet; man handlar, *som om* sedebuden vore gudomliga bud, *som om* vi vore ansvariga, *som om* det funnes en annan värld. Man ställer transscendenten i immanensens tjänst. Man anammar med viljan, vad man säger sig fri från med för-

¹ Nietzsche, W. W., 12, s. 224.

ståndet. Metafysiken omsmältes till ett stycke suggestionsetik. »Idéerna» få karaktär av syftpunkter för vårt handlingsliv, av förståndigande förebilder, och framdeles förde detta Friedrich Albert Lange, under fritt fullföljande av kantska tankar, till hans välbekanta »Standpunkt des Ideals». Denna ståndpunkt torde f. ö. vara den enda konsekvent kantska; i varje fall den enda, som mera otvunget låter förmäla sig med den kriticistiska kunskapslärans märg och anda, med dess beskurna s. k. »immanenta» rationalism.

I denna punkt mötas också vägarna: de som komma från kriticismens och de som komma från positivismens håll. Nietzsche och Vaihinger, den moderna fiktionslärans båda grundläggare, ha här kommit att stå öga mot öga med Lange och Kant, och den mera kringstynta och mognade positivismen skall alltid föra ut över sig själv just i denna riktning, i fikcionalismens och Als-Ob-tankens linje. Ju mera omutligt man reser kravet på fakticitet, på ren erfarenhet, på världen som faktum, desto tydligare framstår även, enligt kontrastens och dialektikens lag, fiktiviteten, inbillningsinslaget i denna erfarenhet, desto högre och färgrikare välver sig också världen som diktning, världen som ideal. Programmet »ren erfarenhet» avslöjar sig slutligen själv som ett sådant ideal, en sådan fiktion — en yttersta oupphinnelig syftpunkt för forskningen; ett inkast, som särskilt Harald Høffding gjort gällande mot Avenarius' rena erfarenhetslära.

Till samma vägskäl har också en annan tänkare hunnit fram: italienaren *Giovanni Marchesini*. Utgående från Comtes och Avogadrös positivism har han, oberoende av Vaihinger samt, till synes, även av Kant, förts till insikt om fiktionens grundläggande betydelse för vårt teoretiska och praktiska liv. I ett arbete »*Il simbolismo nella conoscenza e nella morale*» (Torino 1901) står han ännu tveksam inför dessa vägar, vilka han emellertid med stor målmedvetenhet och energi vandrar vidare på i huvudverket, »*Le finzioni dell' anima. Saggio di Etica pedagogica*» (Bari 1905); — ett verk, vartill Vaihinger även hänvisar (»*Marchesinis bedeutungsvolles, fundamentales Buch*», se *Die Philos. d. Als-Ob*, 3:e Auflage, s. XVI). Och i en tredje, brett anlagd utredning, »*La dottrina positiva della idealità*» (Athenaeum, Roma 1913) utgör fiktionstanken likaledes den andliga klangbotten under det hela.

Genom dessa utredningar, framför allt de i »Le finzioni dell' anima» nedlagda, kan Marchesini sägas för *etikens* del ha utfört, vad Hans Vaihinger åstadkommit för de naturvetenskapliga, matematiska och kunskapsteoretiska fiktionernas del och Konrad Lange för de estetiska. Man står inför en betydelsefull insats i nutida Als-Ob-tänkande.

1.

»Själens fiktioner», lyder Marchesinis rubrik — men vad är då innebörden av ordet »fiktion»?

Enligt vedertagen mening är en fiktion det, att man tillskapar väsen, vilka tagna för sig visserligen äro överkliga men icke desto mindre betraktas och behandlas som verkliga.

Detta är alltfört innebörden även enligt Marchesini, ehuru han utrustar sin definition med något finare psykologiska och logiska bestämningar. Som fiktioner betecknar han sålunda vissa konstgrepp och finter, varigenom antaganden och trospunkter, beroende på särskilda anlag och dispositioner hos medvetandet, på hemliga böjelser och behov, förlänas rang och värdighet av objektiv sanning (Finzioni, s. 7).

Så kan Marchesini skilja fiktion från illusion. Illusionen, eller villan, drabbar i övervägande grad kunskapslivet; fiktionen sträcker sig över det hela. Hade James Sully definierat sinnesvillan och illusionen såsom den enskilda erfarenhetens mera tillfälliga avvikelser från den mänskliga i gemen, så bestämmer Marchesini fiktionen som vår egen avvikelser från oss själva, una deviazione di se da se stesso (s. 8), men en avvikelser, ingalunda tillfällig och övergående utan tvärtom mycket allmän. Fingerandet utgör rent av ett allmänt förhållningssätt, en allmän hållning hos vårt mänskliga själsliv. I kraft av denna andliga hållning uppleva vi icke så mycket oss själva, sådana vi verkligen äro, utan en slags idealisering av vårt eget jag, »metaforen» av oss själva, och detta får enligt Marchesini en djupgående betydelse för vårt moraliska liv.

Den italienske fikcionalisten har därmed fått blicken öppnad för samma andliga förskönings- och självmaskeringssystem, som franska psykologer och moralister ständigt lagt vikt vid. »Le

Bovarysme», är J. de Gaultiers konstord för saken, vilken ävenledes blivit noga observerad av Fr. Paulhan, i hans arbeten »Les Mensonges du caractère» och »Le Mensonge du monde». Man fördöljer för andra och sig själv sina innersta böjelser och bevekelsegrunder, eller tillskriver sig andra och vackrare. »Här . . . strävar lögnen stundom att bliva sanning, det är genom att tro oss vara annorlunda än vi äro, som vi uppnå att omdana oss»¹. Om denna kärnpunkt äro Marchesini, Gaultier och Paulhan ense: för att förändras och förädlas måste vi allra först föreställa oss vårt inre annorlunda och ädlare än det i själva verket är. Marchesini understryker synnerligen starkt denna självmaskering. Vi göra om oss, förfalska och försköna oss beständigt; och som vi förfara med oss själva och våra bevekelsegrunder, så förfara vi också med världen. Vår vetenskap, liksom logiken själv, vilar på konstgrepp.

Så fastslår Marchesini: all andlig verksamhet är till sitt väsen konstnärlig. »È artistica, nella sua essenza, ogni attività dello spirito» (La Dottrina positiva delle Idealità, s. 255). Det gäller om tankens urvalsarbete såväl som känslans synteser. Och tack vare föreställningsverksamheten och inbillningen nästlar sig fiktionen in överallt.

Men fiktionen är icke uttömd därmed, att den bestämmas som en ren uppdiktning eller omdiktning av ena eller andra slaget — vad Vaihinger benämner »figment»; den inrymmer därjämte en *motsägelse*, rent logiskt taget, och detta utgör enligt Marchesini ett väsentligt drag hos varje fiktion. Så fingera vi det lika för det olika, det förblivande för det växlande, och Marchesini kan i detta sammanhang slå mynt av Bacons sats om intelligensens okuvliga böjelse att förstena allting: atque ea quae fluxa sunt, fingit esse constantia². Likaledes skjuta vi in det abstrakta för det konkreta, det allmänna för det enskilda, delen för det hela, och draga oss icke heller för att identifiera det möjliga med det verkliga eller subjektivt med objektivt.

Genom dylika mer eller mindre våldsamma substitutioner, uttänjningar och förfalskningar göra vi »vetenskap», och Marche-

¹ Le mensonge du monde, Felix Alcan 1921, s. 335. — ² Novum Organon I, aforism LI.

sini tvekar icke att stämpla denna överhuvud som en vävnad av fiktioner. Därmed har han alls icke, menar han, brutit staven över dess *värde*. Detta består. Men ett fiktivt förfarande utgör enligt hans uppfattning en oundgänglig betingelse för allt vetenskapligt arbete, och insikten härom betecknas rent av som märken i allt vetenskapligt medvetande (Finzioni, s. 59). Det sagda gäller även om etiken. Utan fiktioner ingen etik.

Därmed har då Marchesini, oberoende av Vaihinger fast helt och hållet i hans anda, bestämt och analyserat upp fiktionens väsen och värde. Ty just i dessa stycken: i motsägelsen, i medvetandet om fiktiviteten samt i ändamålsenligheten och brukbarheten, i vissa fall även i outhärligheten, äger man det »Steckbrief», säger Vaihinger, med vars ledning man genast kan påvisa och utforska varje vetenskaplig fiktion (Die Philos. d. Als-Ob, 3:e Aufl., ss. 172—175). Dock saknas hos Marchesini varje närmare försök att klassifiera fiktionerna, liksom att belysa dem med bestämda historiska fall. Det mäktiga och uttrycksfulla material, som Vaihinger i sådant syfte sammandragit från så gott som alla vetenskaper och deras historia och varmed han bindande uppvisat fiktionens stora metodologiska betydelse, — det umbär man hos den italienske föregångaren. Här ger han alltså mindre, ehuru huvudpunkterna blivit skarpt och säkert fattade i sikte.

Endast för etiken ger han mera. Hans arbete har därvid varit icke blott av negativt upprödande art, bestående i ett blottläggande av de etiska huvudbegreppen och deras fiktivitet, utan därutöver positivt uppbyggande. Vad han ytterst åsyftar är att lägga grunden till en etisk pedagogik, en uppfostringslära på rent fikcionalistisk botten. Såsom Als-Obpedagog har han gjort sin största insats hittills.

2.

Naturen, naturvetenskapernas värld, är icke etikens. Sedd genom naturforskningens prisma skulle tillvaron blott motivera modlöshet och pessimism. Först där faktum slutar, tager etiken vid och med denna även fiktionerna. Att med hjälp av dessa *idealisera* faktum, blir etikens och det etiska strävandets uppgift. Etiken är därför till sitt väsen konst och pedagogik: è arte, è

pedagogia (Finzioni, s. 187). Dess grepp på viljan är genomgående konstgrepp.

Marchesini har skarpt öga för fiktiviteten hos vissa etiska och etikers ideal. Så för utvecklingsidealet, Spencers »fullkomligt anpassade människa», om vilken han förklarar, att denna framtidsmänniska är en psykologisk fiktion, vilket även skiner fullt tydligt igenom den samtidigt avgivna försäkringen, att detta fullkomligt anpassade tillstånd blott kan tänkas förverkligat efter en *oändlig tid* — ty är icke detta endast ett mildare uttryck för dess oupphinnelighet, dess fiktivitet? (Finzioni, s. 97).

Som fiktion stämplar Marchesini vidare tanken och läran, att det gäves en väsensgrundad och typisk mänsklig lycksalighet (s. 103). Lustmoralen, såväl i Aristippos' som i Epikuros' avfattning, arbetar med en obotlig och orimlig fiktion.

Men en fiktion blir det likaledes att med Friedrich Paulsen och den »energetiska» lustläran förlägga livets högsta lycka i verksamheten, strävandet, eller såsom andra i vilan och överksamheten, överhuvud i någon form av lust. Ändock leva vi, förehåller oss Marchesini, *som om* den ena eller andra situationen: vilan eller arbetet, inneslöte tillvarons samtliga lustkällor! Oåterkalleligt brytes slutligen staven över lycksalighetsmoralen med följande anatema: »en lära, vilken som hälst, som inbillar sig att objektivt och ändgiltigt lösa lyckoproblemet, skulle göra sig skyldig till den orimligheten att giva det relativa rang av absolut, det provisoriska av ändgiltigt, det objektiva av subjektivt och det subjektiva av objektivt: det skulle med ett ord vara en fiktiv och motsägelsefull doktrin» (Finzioni, s. 113). — Man bringas ofrivilligt att minnas Kants ord om lycksaligheten såsom en *stella mirabilis*, av nyckfullt växlande sken, vilken redan av denna enda grund ej duger till polstjärna å vårt etiska firmament.

Av fiktiv natur befinnes även pliktbegreppet vara, men här har man, väl att märka, en lovvärd, nyttig, fruktbringande fiktion. Detsamma gäller om begreppet ansvarighet (responsabilitä), samt ett av metafysikens kärnbegrepp, det »Absoluta»; båda motsägelsefulla men nyttiga fiktioner.

För att överblicka och avsluta listan av etikens huvudfiktioner, sådan den i utvidgat och preciserat skick framlägges i det senare verket, »La dottrina positiva delle Idealità», så bli

därvid, s. 319, nämnda: 1) det 'Absoluta' — både som metafysisk verklighet och som etiskt krav; 2) den 'substantiella själen'; 3) 'liberum arbitrium'; 4) den 'formella plikten'; 5) det 'objektivt goda', fattat såsom ett slutmål; 6) 'lycksaligheten', försåvitt denna skall vara åtkomlig och inneburen uteslutande i dygden, samt 7) den 'absoluta moraliska friheten'. Därmed har Marchesini deklarerat ståndpunkt och, för att tala med Nietzsche, »avsjungit hela visan». Alla etikens bärande begrepp äro fiktioner; alla dess 'absoluta' krav, dess 'absoluta' mål och syftpunkter: likaledes fiktioner!

Men därför att de äro avslöjade såsom sådana realitetsblottade, motsägelsefulla begreppsskapelser, få de ej urskillningslöst vandra i den filosofiska skräftåren. Vem säger, att ett begrepp är värdelöst, därför att bakom detsamma icke står något faktum? Ett begrepp kan icke desto mindre tjäna till att modellera, att bearbeta faktum efter, och under den synpunkten tager Marchesini dem även till nåders, ja giver vissa av dem vitsord som outhärliga för vårt etiska liv.

Av alla dessa etiska fiktioner, vars »instrumentala» värde ständigt framhålles, ställer Marchesini i främsta rummet de båda sista, viljefriheten och tillräkneligheten. Det ligger särskild vikt på att . . . »angiva det praktiska (och rationella) värdet av den absoluta moraliska frihetens fiktion och av den därav följande tillräknelighetens» (Dottrina, s. 323).

Denna värdering stämmer gott med Kants och F. A. Langes ledande tankegång, liksom med Vaihingens. För Kant var friheten ett oundgängligt krav, som varken tanken eller viljan kunde släppa; den var både »postulat» och »idé». För Lange betydde frihetstanken ett »ideal»; för Vaihinger står den väl till baks som »outhärlig fiktion» och som straffrättens visserligen motsägelsefulla men nödvändiga förutsättning.

Ett liknande vitsord giver Marchesini det 'Absoluta'. Visserligen är detta, rent kunskapsteoretiskt taget, en fiktion, liksom allt, vilket tillskrives bestånd för sig i en överempirisk värld; men det är lika fullt en nyttig, psykologiskt verksam fiktion. Med Kantska termer: det 'Absoluta' äger »transscendental idealitet» men »praktisk realitet». Det kastar sublinitetens ljus över våra moraliska värden, förlänar dem en högsta, förståndigande

kraft, som de icke annars skulle äga, upphöjer dem till gudomliga budord. Medgivet, säger Marchesini, att hela detta begrepps-komplex, det 'Absoluta', 'Gud', etc. utgör en svindlande fiktion; men den psykologiska process; som denna föreställning inleder hos oss, de känslodyningar den mäktar uppdriiva, de förhoppningar den ger näring åt, allt detta är alls icke fiktion utan levande mänsklig verklighet (Dottrina, s. 78). I naturlig samklang härmed stå hos Marchesini uttalanden som dessa, att det vore en låghet — una viltà — att ur naiva, värnlösa själar vilja utrota en dylik välgörande tro (a. a., s. 77) och att den, som tror sig om att kunna undvara varje tanke på en högsta, utjämnande rättvisa och en plågornas gottgörelse hinsides fenomenvärlden — de Kantska postulaternas perspektiv, med ett ord —: för honom bör sinnesstyrkan, la fortezza, stå som självändamål.

Detta är en kärnpunkt hos Marchesini: även den falska tron, tron på rena absurditeter, innebär en andlig realitet, med fullt reala verkningar.

Den psykologiskt-moraliska verkan ett sådant trosobjekt kan utöva, kan bli lika stark, lika viljebesegrande, som om trosobjektet vore verkligt. Och detta är det väsentliga. »I kraft av den eggelse hans tro framkallar hos honom, handlar individen då, *som om* denna vore fullt berättigad; *som om* föremålet för hans tro funnes till objektivt, samt med de attribut, varmed det tänkes» (Finzioni, s. 199).

I samma mening fastslår Marchesini ännu en gång, att det 'Absoluta', i betydelsen av metafysiskt väsen, betecknar en fiktion, men att de suggestioner, som utstråla från denna idé, äro fullverkliga; att den 'absoluta, transscendentia sanningen' är en annan sådan fiktion, liksom föreställningen om ett 'absolut gott'. Men, lyder det viktiga förbehållet, att sträva efter ett sådant gott och att inviga sitt liv åt ett sådant strävande, detta är ett verkligt faktum, befruktande för vår andliga växtkraft (Finzioni, s. 203).

Som man härav finner, är det »avkopplingsproblemet», med Hans Larssons beteckning, som i hela dess vidd är uppe hos Marchesini, och i den huvudbana den italienske fiktionsetikern går fram, får han ett stycke gemensam väg med den svenske intuitionstänkaren och postulatetikern, liksom med Vaihinger. »Må vi tvivla på Platons substansidéer, hans normidéer hålla sig

ändå; tvivla på stoikernas eld men eftersträva deras själsstyrka, på Plotinos högsta Ena, men icke på hans stegrade enhetsliv, på Spinozas substans men icke på hans själsideal.» (Hans Larsson, Under Världskrisen, s. 179). Och denna avkoppling av normerna från de osinnliga väsendenas värld önskar Hans Larsson även se genomförd för filosofien i dess helhet och har för den svenska filosofiens del givit antydningar om, hur en i denna mening avkopplad Boströmianism skulle taga sig ut; med strykande av dess överpersonligheter men med bibehållande och behjärtande av dess *riktlinjer*¹. Detta strykande innebär likväl ingen negativt-dogmatisk förkastelsedom utan endast ett ställande utanför den rena normfilosofiska diskussionen av dessa osinnliga samhällsväsen. Och så allmänt. I den mån vi förmå att se de metafysiska systemens satser i postulatets och handlingsidealets ljus, skall även denna del av tankearbetet kunna växlas i lödigt mynt. »Allt — förklarar Hans Larsson sålunda om de grekiska världsbilderna — får en djupare mening, när man betraktar det så, blir naturligt och hållbart även för oss»². Skönhetsidén från Symposion blir då ett krav att ständigt vidga ringarna för vår skönhetslängtan, den aristoteliska metafysikens »rena form» (actus purus) ett tankeemblem för egen fullkomningssträvan och nyplatonismens översvinneliga »Ena» den krävda fast visserligen endast *tänkta* brännpunkten för samtliga våra ideal.

Med denna avkopplingslära träder Hans Larsson i förbindelse med en av kärntankarna i den filosofiska samtiden: med som-om-tanken, både sådan den formulerats av Friedrich Albert Lange och av Vaihinger och Marchesini. Särskilt den senare företräder i sin etik en sådan avkopplingsfilosofi, som den svenske tänkaren lämnat antydningar om; metafysiken blir för Marchesini ett sådant förebildernas och de rena viljeriktningarnas system; ett system av syftpunkter — utan landkänningar av något osinnligt.

Häriifrån överblickar man bäst Marchesinis ställning även till pragmatismen, sådan den möter hos James och F. C. S. Schiller. Tänkare av deras läggning sluta från de goda psykologiska och etiska verkningarna av en föreställning till dess sanning;

¹ Uppsatsen Boströmianism och demokrati, i boken Under världskrisen. Stockholm 1920. — ² Den grekiska filosofien, s. 138. Stockholm 1921.

från dess »praktiska realitet» till dess teoretiska och transscendenta.

Detta bär Marchesini emot. Den goda påföljden, den levande känslan är intet bevis! Det instrumentala värdet är intet sanningsvärde. Känslan utgör en borgen endast för sin egen existens men icke för tillvaron av vissa önskvärda överempiriska objekt (Dottrina positiva, s. 78).

På denna avgörande punkt befinner sig Marchesini åter i bästa överensstämmelse med Hans Vaihingers Als-Ob-filosofi; ty detta är ett väsentligt förbehåll, varigenom fikcionalismen skiljer sig från pragmatismen och dess önskemetafysik. Om den »instrumentala», rent metodologiska eller praktiskt-moraliska betydelsen av vissa föreställningar och idéer äro de båda filosoferna visserligen ense. Men i denna korsningspunkt gå de också i sär. I den radikala pragmatismen ser Vaihinger »en kunskapsteoretisk utilitarianism av värsta sort» (Philos. d. Als-Ob, s. XV), och dylika känslö- och viljeverifikationer, som den åberopar sig av, skulle sänka filosofien till den beklämmande nivån av en *meretrix theologorum*, förklarar han. »Fiktionsteorien . . . lär just, att användbarheten av dylika fiktioner icke utgör något bevis för deras objektiva sanning» (a. a., s. 96). Medvetandet om det logiskt våldsamma, ja motsägande, i dessa arbetsbegrepp är nämligen konstitutivt för Als-Ob-filosofien — det som överhuvud gör den till en fikcionalism.

Även härom äro Marchesini och Vaihinger överens. Till den äkta fiktionen hör *medvetandet om fiktionen* — »die bewusste Selbsttäuschung», med Konrad Langes term. Ej så att förstå, som om alla dessa standardbegrepp, 'absolut frihet', 'absolut ansvarighet', *det* 'Absoluta', osv., blivit från början uppställda och uppfattade såsom fiktioner, med fullt inseende av deras avvikelser från logisk norm och psykologisk verklighet. Tvärtom, fiktionen ser dagen som dogm. Men varje filosofiskt luttrad behandling av etiken börjar, menar Marchesini, med avslöjandet av de etiska kärnbegreppens logiskt förbistrade och kunskapsteoretiskt extravaganta natur, och hans egen uppgift har i första tempot varit just denna. Alla dessa idealbegrepp gälla endast »*som om*». Lev, *som om!* Däri ligger knuten, för Marchesini som för Vaihinger, och däri låg den redan för Kant. Handla, *som om* maxi-

men för din vilja genom din gärning skulle upphöjas till naturlag för alla viljor! Handla, *som om* sedebuden vore gudomliga påbud! Fingera fallen och inrätta dig därefter! — löd Kants yrkande.

Marchesini tänker som han. Fiktionen, anmärker han, utgör såsom fundamental och outrotlig tendens hos vår själ ett ur ideal synpunkt visserligen ofullkomligt element men kan icke desto mindre användas som ett medel i den moraliska förädlingens tjänst (Finzioni, s. 191 f.). Fiktionen blir det stora pedagogiska konstgrepp, varmed vi ha att etiskt uppfostra oss själva och andra.

Så uppställs följande fikcionalistiska imperativ för handlinglivet: Handla så, som om vad som ur social synpunkt är sant och ålagt som absolut, även vore sant och absolut för dig! (Opera come se ciò ch'è vero socialmente ed è socialmente imposto come assoluto, fosse vero e assoluto anche per te! — Finzioni, s. 197). Detta kallar han sin »pragmatistiska maxim», vilken också i olika vändningar och formuleringar bildar axeln i hans pedagogiskt-etiska system. Den uppträder även i följande form: Handla, som om det etiska, sociala idealet vore absolut för dig! — och, med spets särskilt mot självmordstanken: Handla, som om livet ständigt förtjänade att levas! — vilket enligt Marchesini endast utgör ett korrollarium av grundmaximen.

Den ledande regeln: Handla så, som om vad som socialt är sant samt ålagt som absolut, även vore sant och absolut för dig! — kan emellertid också uttryckas så: Handla, som om du vore din nästa, Opera come se tu fossi l'altro!

Därmed trädes Matteusevangeliets kärleksimperativ nära: Älska din nästa såsom dig själv! — ty för Marchesini blir andemeningen av Nazaréens »gyllne maxim», fikcionalistiskt uttydd, denna: Älska din nästa, *som om* hon vore du själv! Ett *ὦς εἰ* klingar enligt denna sakuppfattning fullt hörbart med i textens *ὦς*, och eftersom Marchesini bragt saken å bane, förtjänar det att nämnas, att detta även var den andemening Martin Luther inlade i den evangeliska kärleksregeln. »Siehe also müssen Gottes Güter fließen, . . . dass ein jeglicher sich seines Nächsten also annehme, als wäre er's selbst», eller med hans egen latinska

avfattning, »*ac si ipse esset in loco illius*»¹. Säkerligen vore det upplysande att med Als-Ob-lärans stämgaffel pröva klangen även av de övriga evangeliska levnadsreglerna. Ställen sådana som det allbekanta: Utan att I bliven såsom barn, etc., tyda på, att Als-Ob-betraktelsen icke varit alldeles främmande för Evangeliernas författare. Det omöjliga, att hårdnade, av svek och öden förbrända människosjälar skulle återingå i barnsjälens ogrumlade, gränslöst tillitsfulla candezza, uppställes här som mål och frälsningsbetingelse. Idealet tager fiktionens form.

Ett viktigt förbehåll får Marchesini dock anledning att göra i samband med det kristna kärleksimperativet, och därtill ett ägnat att kasta ljus över Als-Ob-etikens innersta tankegång. Kärlek, förklarar Marchesini, är icke något, som kan åläggas eller framtvingas; men kärlekens *gärningar* kunna åläggas. Vi kunna förståndigas att handla, *som om* det sinnelag, varur våra mått och steg synas framsprungna, vore verkligt och äkta (Finzoni, s. 272). För Als-Ob-etikern kommer det i första omgången närmast an på handlingsutslagen, på »verkheligheten», med en teologisk term. Han kräver gärningarna utan tron, och kärlektjänsterna utan kärleken.

Gjorde icke även Kant så?

»Idékrafternas» filosof, Alfred Fouillée, har riktat anmärkningar mot criticismen och som-om-moralen på denna punkt. Även Kant hade betonat svårigheten för moralisterna att »föreskriva» kärlek. Förnuftsmoralen höll sig styft till normenligheten, till »respekten» för sedelagen, utan alla ömmare, »patologiska» tillskyndelser eller bevekelsegrunder. I sista hand, säger därför Fouillée, ålägger Kant oss blott att handla, *som om* vi älskade. Kärleken själv fordrar han icke.

Men för Fouillée är detta icke nog. Idées-forces-läran gör gemensam sak med kärleksetikerna och kristendomen i denna fråga. Evangeliet menar allvar med kärlekbudet. Kärlek påbjudes och fordras, kärlek av hela själen (*ξὺν ὅλῃ τῇ ψυχῇ*), och detta är också Fouilléés yrkande. »Den icke-troende filosofen —

¹ Luther, i skriften »Von der Freiheit eines Christenmenschen» (1520). Ausgabe von Karl Pannier, Reclam, S. 48. — Textstället framhållet av Rudolf Lindemann, Das Als-Ob bei Luther, i Annalen der Philosophie. Band 2, Heft 2, s. 319.

förklarar nämligen Fouillée — bör ena sig med den sanne kristne i att säga: Inga undanflykter eller jesuitiska förbehåll: älskar ni eller älskar ni icke? Plikten heter älska och vara god; man måste älska kärleken, älska att älska, vilja älska. Och härifrån härledes plikten att verkligen älska, icke att efterapa kärleken, icke att handla med oberört hjärta under en ren förnuftsidé. . . . Ni kunna visserligen säga mig: »Handla, *som om* du älskade», men detta *som-om* är omöjligt. Inom solsystemet kan allt tillgå, som om stjärnorna attraherade varandra, till och med ifall de i verkligheten repellerade varandra; men inom det moraliska och sociala systemet äro alla *som-om* icke på sin plats. Om jag icke i någon mån älskar, skall jag aldrig, aldrig någonsin handla, som om jag verkligen älskade»¹.

Denna invändning mot Als-Ob-tanken utmynnar egentligen i ett tvivel på dess psykologiska effektivitet, och den gör front såväl mot den kriticistiska *som-om*-läran som mot den positivistiska. Emellertid har Fouillée själv, allt till trots, icke kunnat undgå att taga sin tillflykt till fiktionerna och *som-om*-betraktelsen. Då han själv skall formulera sina etiska handlings- och kärleksmaximer, få de osökt denna form. »Handla mot de andra, *som om* du ägde medvetande av dem på samma gång som av dig själv . . .», lyder en formel. («Agis envers les autres comme si tu avais conscience des autres en même temps que de toi . . .»), och denna maxim, att bemöta medmänniskorna, som om hela deras liv, med alla deras eventuella oförrätter och lidanden, avspeglade sig inom mitt eget medvetande, får t. o. m. vitsordet att vara »formeln för den sanna intellektuella och moraliska altruismen, underförstådd och inneburen i alla tiders moral»². Under något förändrad synpunkt formuleras denna handlingsmaxim även på följande sätt: »Handla, *som om* ditt eget medvetande inbegrepe alla andras medvetande; *som om* kärleken till dig själv inbegrepe kärleken till alla andra; *som om* din egen vilja inbegrepe alla andras vilja»³, och alla dessa handlingsregler vila ytterst på »idén», säger Fouillée, om ett allomfattande medvetande, och kunna därför även uttryckas så: »Handla, *som om* du vore det universella medvetandet»! («Agis comme si tu étais la

¹ Alfred Fouillée, La Morale des Idées-Forces, 3:me édition, s. 263. —

² a. a., s. 76 f. — ³ a. a., s. 362.

conscience universelle»)¹. Den intima upplevelse av och inlevelse i allt medmänskligt liv, *allt intill identifiering*, som härmed anbefalles och suggereras, är fullkomligt densamma, som hos Marchesini blivit uttryckt så: Handla, som om du vore den andre! Ett omöjligt, alltså fingerat fall får enligt båda tänkarna tjäna viljan som lag och ledning.

3.

Handla, *som om* kärleken, dygden och rättsinnet styrde! — lyder även Marchesinis yrkande.

För att emellertid driva fram dessa handlingars frukter, måste etiskt-pedagogiska fiktioner i stor utsträckning anlitas. Fiktioner av högre ordning få införas; fiktioner, förknippande idéer och begrepp, var för sig fiktiva, till etiskt-suggestiva handlingsmål.

Så i fråga om det 'Goda'. I detta kardinalbegrepp har man väl enligt Marchesinis tankegång att se en etisk fiktion, av första graden. Det 'Goda' ställes nu som mål för mig. Kan suggestiviteten hos detta handlingsmål stegras? Ja — uppfatta det som absolut yttersta ändamål! Men detta begrepp är uppenbarligen alltigenom fiktivt? Säkert. Dock kan det i handlings- och moraliseringssyfte befinnas nyttigt att föreställa sig detta aktuella goda, *som om* det vore ett yttersta och högsta ändamål, för att i denna enda brännpunkt samla viljans och känslans alla energier (Finzioni, s. 219).

En annan hjälpfiktion, anknyttande sig till samma kardinalbegrepp! Enligt grekisk uppfattning smälte godhets- och skönhetsidealet samman i »kalokagathiens» livsbild. Men även detta är ett fiktionskomplex! Det 'Goda', fastslår Marchesini, är ingalunda identiskt med det 'Sköna'. Dock kan det ur etisk-pedagogisk synpunkt vara en hälsosam och berättigad fiktion att framställa det så — att se det så.

En tredje hjälpfiktion må framhållas. Den gamla etiken kretsade med förkärlek kring fiktionen 'lycksalighet'. Duger denna till något? Kan den få användning i moraliseringssyfte?

Jo, enligt Marchesini, genom att upptagas i dygdebegrep-

¹ a. a., s. 79.

pet, inympas på detsamma så som skett i följande maxim: Handla så, som om den absoluta lycksaligheten bestode i dygden! (Finzioni, s. 222). Så kan Als-Ob-etiken upptaga i sitt regelsystem, vederbörligen omtolkad, den monumentala, sista propositionen ur Spinozas Etik: Beatitudo non est virtutis proemium, sed ipsa virtus, Lycksaligheten är icke dygdens belöning utan dygden själv¹.

På liknande sätt bör tillräknelighets- och ansvarstanken utnyttjas. Att vi människor skulle vara absolut ansvariga för våra handlingar, innebär för Marchesini en illusion, men en, som man kan och bör begagna sig av. I den praktiska maximens form bör denna illusion få öva präss på viljan: vi ha att förhålla oss, *som om* vårt personliga ansvar vore absolut (a. a., s. 227).

Icke nog härmed. Vi skola icke blott själva handla efter denna maxim utan även bedöma och framför allt behandla medmänniskorna, som om de fullt ut vore ansvariga för sina handlingar. Däri ligger bl. a. ett öppet förtroendevotum, och detta kan verka sporrande på dem. Det kan förmå dem att åtminstone bete sig så, *som om* de vore förtjänta av tilltro och aktning (a. a., s. 288).

Marchesini betonar således oavvänt konstgreppets, den psykologiska fintens genomgripande betydelse för uppfostran och därigenom för den sociala jämvikten (a. a., s. 229). För att hos individen skapa andlig frihet, börjar man med att binda henne, omgärda hennes godtycke med allsköns förbud, med hotelser och straffbestämmelser. Redan detta är ett konstgrepp. Men dessa restriktioner äro själva konstgrepp. Ty skrapar man på lagbalcken, träder den fiktiva bottengrunden genast bjärt nog i dagen. Så t. ex. förutsätter blotta giltigheten av vilket som helst lagrum, av vilken som helst förordning, ett allmänt instämmande från undersåtarnas sida, vilket endast kan vara skenbart för handen (Finzioni, s. 230).

Anmärkningen för tanken raka vägen till Kants fictionalistiska tolkning av fördragsteorien, vilken han platt förkastar såsom rättshistorisk teori men likväl önskar upprätthålla såsom maxim och ledstjärna för lagstiftning. Visserligen var Rättslärans Kant

¹ Ethica, Pars V, prop. XLII.

övertygad om, att våldet stått fadder till rätten; men, inskärper han, icke desto mindre skall man förhålla sig till den historiskt framvuxna rättsordningen så, *som om* den tillkommit genom ett fördrag, ett *pactum sociale*. Ännu mer: man bör framför allt lagstifta så, *som om* alla undersåtar hade givit sitt fria samtycke till lagbuden; *som om* de hade kunnat framspringa ur deras gemensamma vilja¹.

Förvisso är detta icke den enda punkt, vari positivisten Marchesini leder tankarna till etikern och rättsfilosofen Kant samt hans av Vaihinger blottlagda och i största stil utförda Als-Ob-lära. I ett fikcionalistiskt praktställe, vari framställningens alla trådar tyckas sammanlupna, uttalar sig den italienske moralpedagogen på följande sätt:

»Samhället ålägger individen i själva verket att känna och handla, *som om* han vore annorlunda än han eventuellt i verkligheten är; att handla, *som om* det absoluta etiska idealet levde i honom i stället för hans passions- och instinktsvarelse; det icke blott föreslår honom utan ålägger honom att handla, *som om* han vore rättvis och redlig, på sådant sätt, som motsvarar den rättvisa och redlighet, som det etiska idealet framställer: *som om* han verkligen kunde och borde betvinga varje instinkt, vilken icke överensstämmer med detta ideal; *som om* det ideala Jag, vilket det etiska idealet diktar upp, vore verkligt i honom; det ålägger honom sammanlevnadens lagar *såsom* absoluta» (Finzioni, s. 210 f.)².

4.

Fiktionen är sålunda själen i uppfostringskonsten, och så nödvändig och effektiv som denna själv.

Men är den verkligen effektiv? Kan man grunda moral på en motsägelse — och därtill på en *insedd* motsägelse? Kan överhuvudtaget någon tänkande människa uthärda att leva på en motsägelse? Utgör icke hela denna Als-Ob-moral en exemplarisk strutsmoral — en moral på självbedrägeriets, förställningens och oärlighetens botten? Och är icke en av dess livsregler:

¹ Kant, i uppsatsen *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, usw.* — ² Kursiverat här.

Handla, som om du icke vore du? Opera come se tu non fossi tu! (a. a., s. 270) — är detta icke skrymtaktigheten upphöjd till imperativ?

Därmed antydas några av de invändningar, som Marchesini antingen själv förutsett och parerat eller som andra riktat mot honom.

Man kunde lämpligen sortera upp dessa genmälen, allt efter deras vetenskapliga syftpunkter, och då urskilja a) en logisk, b) en psykologisk, samt c) en etisk huvudanmärkning.

a) Den logiska tillvitelsen gäller naturligtvis den motsägelse, vilken enligt Marchesini alltid skall vara inneburen i den vetenskapliga såväl som i den rent etiska fiktionen. Als-Ob-etiken strider, förklarar man, mot förnuftets krav på motsägelsefrihet, och man tillägger, att det vore riktigare och bättre att i stället för att befatta sig med falska, verkligheten överglänsande men logiskt förbistrade idéer, hålla sig snävt till vad denna verklighet bjuder, även om detta vore aldrig så kargt, aldrig så negativt (Dottrina positiva, s. 320).

Beträffande de etiska grundfiktionerna vidgår Marchesini utan varje förbehåll, att försåvitt dessa idéer peka ut över den egna subjektivitetens trollkrets samt resa anspråk på att sammankedja eller rent av sammanslå det objektiva med det subjektiva, det absoluta med det relativa: att s. a. s. lyfta in i och införliva med den enskilda viljan det absoluta etiska idealet — för så vitt göra de sig också saker till motsägelse (Finzioni, s. 177). Han är t. o. m. angelägen om att starkt framhäva detta. »En teoretisk, sann och egentlig förlikning mellan verklighetens moral och den, som det absoluta etiska idealet framställer såsom enda, obetingad förebild, är . . . omöjlig» (a. a., s. 83). Varför? Därför att en teoretisk förlikning innebär avskaffandet av en antites, förmedelst uppdagandet av, att antitesens båda led äro identiska. Något sådant är emellertid omöjligt i fråga om begreppsparen jag-ickejag, relativt-absolut, enskilt-universellt. I dessa fall föreligger en klar och påtaglig *transscendens*, med Marchesinis termspråk, och så är förhållandet även mellan den individuella, relativa moralen och den universella, absoluta.

Vore männe ej en praktisk förlikning möjlig? Marchesini hänvisar till vetenskapen, som i en liknande förlägenhet funnit

sig till rätta, praktiskt, ej teoretiskt, genom att identifiera idé och ting, subjektivt och objektivt (Finzioni, s. 84).

Fiktionsetiken vore sålunda i fråga om tankevidrighet ej sämre ställd än teoretisk vetenskap över huvud, återgäldar Marchesini, och den pilen återstudsar. Vad beträffar logikens rättmätiga krav, så bli dessa tillgodosedda, därest motsägelsen blott bemärkes och fiktionen inses såsom fiktion; därest man gör sig skyldig till en *medveten* motsägelse (Finzioni, s. 177).

b) Det psykologiska inkastet. Detta har tagit sikte på effektivitetsfrågan. Kunna fiktioner binda? Kunna fiktioner förplikta?

En kritiker (Giovanni Calò) invänder nämligen mot Marchesinis fiktiva förskärpning av de sociala samlevnadslagarna till absoluta — hans »Assoluto sociale» —: om eftertanken uppdragar och ådagalägger dess fiktivitet, bör då icke fiktionen förlora all förståndigande kraft? Hur skola heta, genstörtiga viljor hållas i schack av blotta idéer, särskilt om det därjämte blir veterligt, att dessa idéer kunna avfärdas som motsägelsefulla uppdiktningar, utan rot i verkligheten? Störtar då icke moralen samman som ett korthus?

Enligt Marchesini skall detta ingalunda vara fallet. Den rent teoretiska fiktionen övervinner man visserligen genom att själv inse och upptäcka sanningen; därmed är man löst från snaran. Så ej med det etiska idealet. Dess fingerade natur kan mycket väl vara känd, utan att det därför förlorar sin eggande, förståndigande kraft. »Intelligensen — inskärper Marchesini — är oförmögen att förinta den befällande karaktären hos den etiska normen, även då den har uppvisat det Absolutas intighet»¹. Och varför? Därför att känslan av förpliktelse består och inympas före den tidpunkt, då den intellektuella kritiken vaknar, och denna plikt-känsla gör sig påmind som en inre oro — un' inquietudine —, vilken måste stillas. Ty, väl att märka, idealet röjer sig framför allt som en sådan oro; det *är* till sitt väsen en sådan orosfylld böljning, och det vore ett misstag att i detsamma uteslutande vilja se en abstrakt form, åt vars åskådande intelligensen helt fridsamt hängiver sig (Finzioni, s. 74 f.). Den som talar om det etiska idealet på sådant sätt, bör nog minnas, att han då endast

¹ Per la Critica delle »Finzioni dell' anima», i Rivista di Filosofia e Scienze affini, Vol. II (XIII), N. 1—2, s. 11.

har att göra med den »ideologiska transfigurationen» av en sådan inre orosströmning. Och det är denna, som den filosofiska kritiken icke kan betvinga. Den normerande, absoluta karaktären hos de etiska fiktionerna blir alltså, vidhåller Marchesini, bestående även efter uppdagandet av deras fiktivitet; det »socialt absoluta» gäller fortfarande såsom förnuftig slutpunkt för den moraliska tron — *sussiste come termine razionale di fede morale*¹.

Man märke det Kantska tonfallet! Likaledes Kantianskt anstruket är följande. Om man avviker från detta etiska ideal, så avviker man samtidigt från vad som förnufts enligt är. Det vore som att höja anspråk på att få tillgodogöra sig samhällets fördelar men samtidigt i handling förneka dess grundläggande betingelser². Ty dessa etiska fiktioner eller ideal härleda sig enligt Marchesini ytterst från samhället självt, uttrycka i skärpt, tillspetsad form sammanlevnadens egna betingelser.

Den, som sålunda tvivlar på fiktioners, dvs. *fullt genomskådade* fiktioners, moraliskt-psykologiska effektivitet, kan man enligt den italienske som-om-tänkaren hänvisa just härtill. Den »pragmatiska maximen»: Handla, som om etc., kan stödjas med en hänvisning till sammanlevnadens oundgängliga behov, får för så vitt även kallas »rationell», påyrkar Marchesini. Och mot den, som icke heller böjer sig för detta argument utan i handling visar, att han varken är fal för fiktioner eller förnuftsgrunder, mot honom äger samfundet andra, mera påtagliga medel för att styrka effektiviteten av sina krav.

c) Dråpslaget mot som-om-etiken skulle tydligen den *etiska* huvudanmärkningen vara. Kort och gott innebär denna den synnerligen ampra anklagelsen för bristande ärlighetsvilja. Als-Ob-etiken, säger man då, vilar på jesuitiska grundsatser (Morselli), den inbjuder oss att leva och handla på medvetna motsägelser (Giovanni Calò), den gör lögnen inför andra och inför sig själv till moralens stora drivhjul. Filosofihistoriskt sett upplivar fiktionsetiken den ledsamma medeltidsläran om den »tvådubbla sanningen» — man tvunges nämligen med Marchesini att stämpla som ur intellektuell synpunkt falskt det som ur praktisk hade att gälla som gott, ja som moralitetens källa (Calò).

¹ Per la Critica, ecc., s. 10. — ² a. s., s. 10.

Gensagor av detta snitt få sägas vara typiska, och de ha i lika mån drabbat Als-Ob-tankens tyska målsmän, Kant och Vaihinger. Redan Nietzsches kumpan och tankefrände, Paul Rée, vänder sig med förtrytelse mot Kants förmenta oärlighet i denna punkt, mot den enligt hans mening skelögda och mäklande halvheten hos detta Als-Ob, och på sistone har man på liknande grunder i förnuftsetikern Kant rent av velat se en »katholicismens filosof» och en jesuiternas förbundne (Bund).

Marchesinis genmäle får ävenledes tillmätas typiskt värde. Han skiljer på fiktion i betydelsen förställning, rätt och slätt, och i betydelsen idealisering. Förställningsfiktionen, varunder hör all slags skrymteri, falskhet, skenhelighet, är till sitt syfte amoralisk och krasst egoistisk, siktar till yttre fördelar. »Ett helt annat värde äger fiktionen, fortsätter Marchesini, ifall därmed förstås den handling, varigenom man idealiserar sig själv i enlighet med en bestämd typ, fördöljande hos sig själv de motsatta och lägre böjelserna, genom att handla *som om* dessa icke vore för handen . . .» (Exempel: behärsksningen. — Dottrina positiva, s. 318 f.).

På alldeles samma sätt skiljer även Paulhan förställning och fiktion åt. Efter att hava framställt ett typiskt fall av lögn (med utpräglat egoistiskt syfte) förklarar den franske psykologen: »[Å andra sidan], en samvetsfull människa eftersträvar ofta vissa njutningar, vissa fördelar, vilka han likväl anser, att han bör avstå från. För att handla i enlighet med sina moraliska känslor och sina principer, förnekar han dessa böjelser, som han alldeles icke vill tillfredsställa, han vägrar att tillstå dem för andra, han söker att undandölja dem för sig själv. Detta fall skiljer sig som moraliskt värde ofantligt från det föregående, det skiljer sig från detsamma fullt tydligt däri, att strävandet att verkligen bringa verkligheten i överensstämmelse med vad man åstundar, att verkligen göra den sådan, som man vill hava den, att detta strävande, nästan obefintligt i förra fallet, bekräftas i det senare»¹.

Nu är det givet för fiktionerna i denna senare, omdanande, idealiserande mening Marchesini liksom hans franska meningsfränder, Paulhan och Jules de Gaultier, vilja tala; för strävän-

¹ Le mensonge du monde, s. 332.

det att förverkliga vissa absoluta förebilder, att fylla vissa absoluta krav, vilka man visserligen samtidigt finner oupphimmeliga, ja rent ut motsägelsefulla. Skulle häri ligga någon moralisk oärlighet? Har denna sak något med jesuitism att skaffa?

Marchesinis egna ord böra här fälla utslaget för honom:

»Jag strävar mot ett ideal. Jag vet, att jag icke kan uppnå det. Jag vet vidare, att det är en fiktion att påstå sig hava uppnått det eller kunna uppnå det; att det är en fiktion att påstå, att det icke är transcendent i förhållande till mig. Och jag vet och känner, att icke desto mindre strävandet efter detsamma är mänskligt, naturligt, nödvändigt, samt således förnuftigt (»razionale»). Och detta strävande förefinner jag hos mig, och jämte andra arbetar jag på att uppodla detsamma, alldenstund jag vet med mig att därigenom förverkliga i mig nya element av etiskt värde . . . Den omständigheten, att det bästa är oupphimmeligt, avhåller mig icke från att vilja . . . förverkliga det bättre»¹.

I detta uttalande ligger utom annat, fikcionalismens moraliska *Quand même!* varigenom denna uppfattning avslöjar sig som den renaste etiska idealism. Även om dessa moraliska idéer om ett 'Absolut', ett 'ansvar', en 'frihet', en 'plikt' etc. kunna påvisas vara aldrig så självskapade, aldrig så motsägande och blottade på all metafysisk realitet — även om de alltså måste stämpas som rena uppdikningar, som »creazioni estetiche del nostro spirito» (Dottrina positiva, s. 255), så äro de lika mycket värda att behjertas, att följas, att — så långt möjligt — förverkligas i vårt liv och vår vilja.

Här höjer sig Marchesinis »aposterioriska» fiktionsetik till samma höjder som Kants »aprioriska» förnuftsetik: allt skall i sista hand ske uteslutande av aktning för »lagen», för »idén», för dessa »creazioni estetiche» eller fiktioner, utan hänsyn till några religiöst-metafysiska skrämself eller tjusningsperspektiv, utan sneglande efter än så sublimerat tänkta fördelar eller nackdelar. Särskilt i det senare verket, »La Dottrina positiva delle Idealità», 1913, finnas uttalanden, vilka ge vid handen, att Marchesini trängt igenom till den uppfattning, som man i anslutning till Vaihinger

¹ Per la Critica delle »Finzioni dell' anima», a. a., s. 12.

kunde formulera så, att fiktionen, väl att märka, den *genomsådade* fiktionen, icke betyder moralens ände utan dess begynnelse, icke dess avlysning utan dess förutsättning. Så läser man hos Vaihinger: »Hela vårt högre liv vilar på fiktioner: vi hava . . . visat, att enligt vår tanke en *ren etik* blott kan uppbyggas på botten av erkännandet av dess fiktiva grundval». Die Philosophie des Als-Ob, s. 142, samt ännu tydligare, s. 68: »den egentliga sedligheten är för handen, blott när den vilar på en fiktiv grundval»; om den, med avhuggande av alla dogmatiska och heteronoma förankringar fortgår till fri idétjänst, till godvillig, spontan underkastelse under självskapade ideala krav; till ett sponte sua, sine lege fidem.

Här, i autonomien, ligger dock målet, enligt Marchesini som enligt Vaihinger-Kant. Att göra idén till en härskarmakt i motivens kamp, eller med kantianskt tungomål, att göra det rena förnuftet »praktiskt», detta är för dem alla det stora, gemensamma problemet; — ett problem, som Kant visserligen fann trotsa alla mänskliga ansträngningar och som väl också måste göra det inom ramen av hans egen filosofi med dess skarpt tillspetsade föreställningar om 'frihet' och 'autonomi', om 'sinnlighet' och 'förnuft'.

Men även på psykologiskt-deterministisk botten bibehålla dessa ord alltfört en god och hälsosam mening, och då kan man säga, att Marchesinis fiktionsetik (och fiktionspedagogik) utgör ett försök just i den stilen: att nämligen förklara, hur 'rent förnuft' verkligen kan göras »praktiskt», samt att genom pedagogiska anvisningar antyda, hur detta bäst kan ske: genom att över den tilltänkta handlingen hoppa det samlade trycket av etikens alla grundfiktioner.

Därmed är fiktionens uppgift ur annan synpunkt angiven. Från heteronomi till autonomi — genom fiktioner! Från egoism till altruism — liksådes genom fiktioner! Från legalitet till moralitet — på samma väg! Från påföljdetik till sinnelagsetik och från sken till verklighet — genom samma medel! Dessa satser ge i några korta formler grundtankar i Marchesinis etik. Fiktionen blir sålunda överallt vindbryggan, vilken först kan fällas upp, när man väl passerat över. Från fiktionen, uppträdandet ärlighet föres man efter hand till verklig, oförställd ärlighet;

från åtbörden ädelmod till interiören, sinnelaget ädelmod (Finzoni, s. 216).

Att denna inre utveckling är möjlig, tvivlar Marchesini icke på, och i det målmedvetna framhållandet härav hade väl legat det bästa svaromålet på anklagelserna för jesuitism m. m. i den fiktionalistiska tankegången. Ty därest en sådan viljemognad är möjlig och naturlig, kan icke längre med fog mot som-om-etiken resas apostelordets tunga anklagelse: *speciem pietatis habentes, sed virtutem eius abnegentes*.

Vad är härvid det verksamma?

Övningen, svarar Marchesini, alldeles som tidigare Comte, med hans ständiga hänvisning till »l'exercice habituel» och dess befästade, viljestärkande förmåga. Dock ingår Marchesini som psykolog icke närmare på denna själsprocess. Han hade emellertid här ytterligare kunnat åberopa den motivförskjutningens lag, som redan Comte fastställt och som hos Wundt blivit benämnd »ändamålets heterogoni», hos Vaihinger kanske sakenligare »die Überwucherung des Mittels über den Zweck»; den lag, vari vår personlighets sätt att växa och stiga tydligast lägger sig för dagen. »Es wächst der Mensch mit seinen höhern Zwecken», anför man gärna efter Goethe; psykologien förtydligar: och därigenom, att *medlet* växer ut och förkväver målet, byter plats med målet. I kraft av denna andliga lag kan framför allt även den etiska fiktionen, vilken först tillmättes huvudsakligen instrumentalt, pedagogiskt och socialt värde, från medel uppstiga till mål och bli värderad, hållen i helgd som sådant. Då förloras även de sociala hänsynen ur sikte: de fiktiva handlingsmålen bli självhärliga, bli »ideal» för sin egen räkning.

Sådan är också innebörden av de sköna ord, Marchesini nedskrivit i ett senare verk: »Utom idealet gives intet annat än platt mekanism; detta är alltså värt den hänförelse, med vilken man förhärmligar det. Men ännu mera är det förtjänt av att bli utövat. Att beundra det och icke följa detsamma är att skymfa det; och därtill är detta en själslig monstruositet, eftersom ett ideal till sitt väsen är ett mål och icke kan vara ett verkligt ideal på annat sätt . . .» (Dottrina positiva, s. 80).

*

*

*

Detta anger några av huvudlinjerna i Marchesinis som-om-moral; linjer, som på ett så överraskande sätt sammanlöpa med tankemotiv i Vaihingers Als-Ob-filosofi, att man kan påstå, att den italienske moralpedagogen sig själv ovetande och på förhand skrivit etiken till den metodologi och kunskapslära, som blivit i stora fresker utförd i »Die Philosophie des Als-Ob»; och linjer, som även beröra de postulatfilosofiska, som inom svensk filosofi blivit tecknade hos Hans Larsson.

Sådana sammanträffanden höra till sällsyntheterna inom tankehistorien. Särskilt under en epok, då man i så hög grad som i vår filosoferar förbi varandra eller stick i stäv mot varandra, är ett dylikt tankemöte betydelsefullt. Ingen skall heller kunna föra vidare som-om-filosofiens vägar åt etikens och uppfostringslärans håll utan att upptaga problemen, sådana de blivit lagda tillrätta av Vaihinger och — oberoende av honom — av Giovanni Marchesini.

ÄTRAN

AV

HERBERT PETERSSON

I sitt arbete Studier över de svenska sjönamnen 1, s. 111, har Elof Hellquist förklarat ånamnet *Ätran* ävensom sjönamnet *Ettern* (i Oppeby sn, Kinds hd, Östergötland) av ordet *etter*, vars isländska form är *eitr*. Av äldre former på namnet *Ätran* anför Hellquist *Ethra* (Svenskt diplomatarium 1, 101, från år 1177), *Edræ* (därst. 3, från år 1315). För ännu andra kan hänvisas till Sveriges Ortnamn, Ortnamnen i Älvsborgs län 7: 2, s. 272. Hellquist tolkar de båda namnen som den 'etterkalla' och hänvisar till fornisländska *eitrsvalr* om oceanen och *eitrköld*, vilket är sagt om en älv. Sjön *Ettern* anses, enligt vad Hellquist meddelar, ha kallare vatten än övriga i socknen förekommande sjöar. Som fornsvensk form för *Ettern* ansätter Hellquist **Ētri* (isl. **Eitri*), vilket skulle vara identiskt med det fornnorska fjordnamnet *Eitri*. I en not hänvisar Hellquist vidare till det norska älvnamnet *Eitra* ävensom till de fornhögtyska flodnamnen *Eiteraha* och *Eiterbah*.

Hos Rygh, Norske elvenavne, s. 39 f. finna vi samma uppfattning av namnet *Eitra*. Här anföras tvänne *Eitra*, fem *Eiteraaen*, ett *Eiterbækken*, därjämte sex ortnamn i vilka med rätta namnet anses ingå, t. ex. *Eiterstuen*, mittemot utloppet av en bäck, *Eitreim* strax söder om en älvmyrning osv. Hos Rygh yttras nu härom: »*Eitra* av *eitr* n. Betydningen maa være 'den kolde', jfr oldn. *eitrkaldr* og *eitrande kald*». Det anföres vidare efter Strøm, att en av de älvar, i vilka ordet *eitr* ingår, skulle ha sitt namn, »fordi den altid baade Sommer og Vinter giver fra sig en sterk og giftig Kulde».

I Sveriges Ortnamn, på anført ställe, fattas *Ätran* som gammal sammansättning med *etter* och *å* (fsv. *a*) och identifieras sålunda med fno. *Eitrá* och fhty. *Eiteraha*. Som betydelse anges 'å med »etterkallt» vatten', varvid hänvisas till uttrycket »ettrande kallt».

Att såväl de svenska namnen *Ätran* och *Ettern* som de norska

Eitra, Eiteraen osv. verkligen höra samman med ordet *etter*, kan icke vara tvivel underkastat. Däremot kan man vara i tvekan om, huruvida allra ytterst betydelseutvecklingen är att fatta på det hittills skedda sättet. I de anförda *eitrsvalr, eiterkaldr* är *eitr* ett rent förstärkningsord, och det av Hellquist anförda i *Völuspá* förekommande *eitrðala*, vilket allmänt har tolkats som 'etterkalla dalar', torde i sin egenskap av poetiskt uttryck ej vara ägnat att i nämnvärd grad stärka den förutsatta betydelseövergången. Möjligt, ja till och med sannolikt är, att i ett eller annat fall vid namngivningen föreställningen 'etterkall' verkligen har föresvävat — därom närmare nedan — men den omständigheten, att de nordiska vattendragsnamnen *Ätran, Eitern, Eitra* ha sin motsvarighet på fastlandsgermansk botten i *Eiteraaha, Eiterbah*, synes bevisa, att vi ha att göra med en utomordentligt gammal bildningstyp. Hithörande namn voro ej fåtaliga på tyskt språkområde. Så anföras t. ex. hos Förstemann-Jellinghausen, *Alt-deutsches Namenbuch* 2, sp. 57 f. fyra floder, som i forntiden buro namnformen *Eiteraaha*: *Eitrach* 'biflod till Iller', *Aiterach* 'biflod till Donau', nära Staubing och Aiterhofen, *Eiterach* 'biflod till Donau i Baden', *Eitterbach* 'biflod till Haun', nordost fr. Fulda. I det sista namnet har utbyte av *-aha* mot *-bah* (*-bach*) skett. Ursprungliga *bach*-namn äro *Aiterbach* 'biflod till Traun' (Österrike), *Haiterbach* vid Nagold, väster om Tübingen. I övrigt hänvisas till det nämnda verket.

För språkmän är det väl bekant, att den betydelse 'etter, gift, giftigt ämne', som föreligger i ordet *etter*, isl. *eitr* och dess övriga germanska fränder, t. ex. fornhögtyska *eittar*, nytyska *Eiter*, är sekundär. Det urgermanska **aitra-* har närmast betytt 'svulst, böld, varig böld' och har sedan kommit att beteckna det ämne, som förorsakat svullnaden eller bölden. Det är även bekant, att ett urgermanskt **aita-* 'svulst' förelegat, vilket ljudlagsenligt utvecklats till det medelhögtyska *eiz* 'Geschwür, Eiterbeule', i tyska dialekter ännu fortlevande i formen *Eis*. En *l*-avledning av detta **aita-* föreligger i mhty. *eizel* 'kleines eiterndes Geschwür', isl. *eitill* 'körtel, utväxt på träd', norska *eitil* 'körtel' och svenska dial. *ajtul, ät(t)el, eitel* med samma betydelse.

Hos Rygh, anf. arb. s. 38 nämnes nu även ett älvnamn *Eitla*, om vilket efter Sophus Bugge säges: »Kan staa i Forbindelse med

eitill m. 'Svulst' og betyde: den svulmende». Förklaringen är näraliggande och den frågan måste inställa sig, om icke även namnen *Eitra*, *Åtran*, *Eltern* och de tyska *Eiteraha*, *Eiterbah* böra tolkas på samma sätt.

De båda germanska formerna **aitra-* och **aita-* gå tillbaka på en indoeuropeisk ordrot **oid* 'svälla', vilken har efterlämnat bildningar i nästan alla särspråken. Ordrotens har redan i urspråklig tid i vissa fall antagit formen **id*, nämligen om accenten legat på den till roten fogade ändelsen. Att vi för grundrotens **oid-*, **id-* måste ansätta betydelsen 'svälla; det svällande' visa framförallt grekiskan och armeniskan. Man kan nämna grek. *oidáo* även *oidéw* 'jag sväller', *oidós* 'svulst', arm. *aytnum* 'jag sväller', *ayt* 'kind' (egentl. 'utsvällning, pösning'). Det lettiska ordet *idra* 'das faule Mark eines Baumes' hör även hit. Betydelsen 'ruttet' har utvecklats sig ur 'böld, svulst' analogt med betydelseförskjutningen i *etter*, *Eiter*.

I mitt arbete Studien über die indogermanische Heteroklisie (Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund 1) s. 82 f. har jag uppvisat, att den urspråkliga roten **oid-*, **id-* i sanskrit och de slaviska språken avgivit bildningar med ett i roten inskjutet *n*, så att dennas form varit **ind-*. Det är för fackmän väl känt, att en sådan inskjuten nasal påträffas i talrika bildningar i de indoeuropeiska språken. Tydligast framträdande äro de fall, var-est nasalen har fått bestämd grammatisk funktion (presensbildande). Det må endast erinras därom, att till det latinska *findo* 'jag klyver' perfekten heter *fidi* 'jag har klyft', eller därom att till verbet *jungo* 'jag förenar' hör ordet *jugum* 'ok'. Litaviskan har *jungiu* 'jag förenar' och *jungas* 'ok' med *n* i såväl verbet som substantivet. Bland de ord, som jag sålunda förklarar ur den nasalerade formen (**ind-*) av roten **oid-*, **id-* 'svälla', äro det sanskritiska *indu-* 'droppe', även 'måne' (grundbetydelse: 'kula, klot', alltså 'något runt, svällande'), det ryska *jadró* 'kärna, nötkärna; fruktsten; kanonkula', vilket, enligt vad den motsvarande polska formen *jadro* 'kärna' (*a* närmast som franska *on*) utvisar, går tillbaka på ett urslaviskt **jedro* (*e* uttalat som *in* i franska *fin*). Härtill hör också det kyrkoslaviska adjektivet *jadro* 'snabb', vilket på grund av det fornbulgariska adverbet *jedro* 'hastigt, snabbt' måste förutsätta ett urslav. **jedro* (o = kort ö-artat ljud).

Äldst har detta ord betytt 'stark, kraftig, duktig', en betydelse som det serbisk-kroatiska adjektivet *jedar* har bevarat. 'Stark, kraftig' utvecklade sig till 'snabb', vilken övergång är mycket vanlig. Som exempel må endast nämnas, att det tyska *bald* är samma ord som det svenska *båld*, vars betydelse är ursprungligare. Det urslaviska substantivet **jedro* 'kula, klot och likn.' kan förenas med adjektivet **jedrǫ* 'stark, kraftig', om man utgår just från begreppet 'svällande'. Det kan här erinras om, att ordet *båll* är rotbesläktat med adjektivet *båld* samt vidare med *bulna*, *böld*.

Nu förhåller det sig vidare så, att de slaviska *jedro* och *jedrǫ* kunna ljudlagsenligt förklaras ur ett indoeuropeiskt **ind-ro-*. Denna samma urform har jag på anf. st. återfunnit i det fornindiska gudanamnet *Indra*, vilket jag alltså tolkat som 'den starke, mäktige' ('den svällande'). Det ovannämnda sanskritordet *indu-* förutsätter ett urspråkligt **ind-u*, har alltså bevarat den ursprungliga formen i oförändrat skick.

Det urgermanska ordet **aitra-* (sv. *etter*, ty. *Eiter*) går tillbaka på ett indoeuropeiskt **oid-ro-*. Ljudet *r* är här historiskt identiskt med det som finnes i urslav. *jedro*, *jedrǫ* och gudanamnet *Indra*. Ävenså motsvaras vokalen *u* i *indu-* av *u* i arm. *aynum*, vilket förutsätter ett urspråkligt **oid-n-u-mi* 'jag sväller'. Som jag har visat, gå samtliga orden tillbaka på en uråldrig nominalböjning, vilken karaktäriserades därav att nominativen (ackusativen) var bildad förmedelst vissa växlande suffix, bl. a. *r* och *ū*, varemot övriga kasus ss. genitiven och dativen hade särskild böjningsstam, i flertalet fall bildad med suffixet *n*. På en sådan urgammal böjning går exempelvis ordet *vatten* tillbaka. Isl. *vatn* innehåller ett *n* liksom det svenska ordet, under det att ty. *Wasser*, lågty. *water*, eng. *water* ha ett *r* i stället för *n*. Det förhåller sig nu så, att en klyvning av det ursprungliga ordet ägt rum. *Wasser*, *water* återgår på nominativen (ackusativen), sv. *vatten*, isl. *vatn* på de oblika kasus. Ännu finnes i svenskan ett spår av den gamla ursprungliga *r*-nominativen kvar, nämligen i sjönamnet *Vättern* (fornsvenska *Vætur*), vilket alltså betyder helt enkelt 'vattnet'. Jag hänvisar i övrigt dels till A. Kock, Arkiv för nordisk filologi 2, s. 114, som har fastställt samhörigheten mellan *Vättern* och ordet *vatten*, dels E. Hellquist, Sv. sjönamn 1,

s. 748 f. Den ursprungliga böjningen skymtar ännu i grek. nom. ack. *ὕδωρ* 'vatten', till vilket genitiven heter *ὕδατος* utan *r*. Roten i det indoeuropeiska ordet för 'vatten' har hetat dels **uod-*, dels **ued-*. Av **uod-* blev i germanskan *wat-*, alldeles som av **oid-* blev ett germanskt **ait-*. Från rotformen **uod-* härstammar det slaviska *voda* 'vatten' (ry. *vodka* 'brännvin', egentl. 'det lilla vattenet'). Liksom **oid-* i obetonad ställning reducerades till **id-*, så övergick även **uod-* eller **ued-* i samma ställning till **ud-*. Denna rotform föreligger nu förutom i grek. *ὕδωρ* (ieur. nom.-ack. **ud-ōr*) även i de fornindiska orden *udan-* 'vatten' och *udra-* 'ett vattendjur', vilket sista är identiskt med sv. *utter*, ty. *Otter* (urgerm. **utra-*). Lat. *unda* 'våg, bölja' hör även hit och innehåller ett sådant i roten inskjutet *n* som orden *indu*, *Indra* osv. Detta *n* har även inskjutits i rotformen **uod-*, som alltså blivit till **uond-*. På detta återgår litaviska *vandū* 'vatten' (*ū = uo*). Ordet *vinter*, vars form i gotiskan är *wintrus*, är, såsom uppvisats av Evald Lidén, besläktat med ordet *vatten*. Den urgermanska grundformen är **uentru-s*, vilken i sin tur går tillbaka på indoeuropeiskt **uend-r-u*, dvs. rotformen **ued-* föreligger här med inskjutet *n* samt utbildad med suffixen *r* och *u*. Dessa äro fullkomligt samma suffix, som föreligga i det indiska *Indra*, slav. *jedro* och ind. *indu*, men i detta fall fördelade på olika ord. Det förhåller sig så, att såväl roten **oid-* 'svälla' som **uod-*, **ued-* 'vatten' haft tvänne nominativformer, den ena bildad med *r*, den andra med *u*. I got. *wintrus* har kombination mellan de båda formerna skett, därav ändelsen *-ru-*.

Som jag har visat, har inskjutningen av *n* i roten tillgått så, att t. e. de båda urspråkliga genitivformerna **ued-n-és* och **ud-n-és* 'vattnets' fått uttalen resp. **uendnés* och **indnés*, dvs. den på ordrotten följande nasalen har anteciperats eller föregripits i uttalet. Till de båda nominativformerna **oid-er* och **oid-u* 'svällande' hörde genitiven **id-n-és*, vilken på alldeles samma sätt fick uttalet **indnés*. Redan i det indoeuropeiska urspråket har sedan ömsesidig påverkan — olika i olika dialekter — skett mellan nom.-ack. och övriga kasus, så att t. ex. nom. **oid-er* och **oid-u* omändrats dels efter genitivformen **id-n-és* till **id-er* (lett. *idra*) och **id-u*, dels även efter **indnes* till **ind-er* (skr. *Indra*) och **ind-u* (skr. *indu-*).

På annat ställe i mitt nämnda arbete, nämligen s. 248, har jag uppvisat, att ett antal litaviska vattendragsnamn låta förklara sig ur **oid-* 'svälla', närmast ur dess nasalerade form **ind-*. Dessa äro bl. a. *Indus* 'bäck nära staden Tilsit', *Indra* 'biflod till Düna', *Indura* 'bäck i guvernementet Grodno'. I det första av dessa föreligger suffixet *u*, i det andra suffixet *r*, i *Indura* slutligen föreligga *u* och *r* kombinerade, alldeles som i got. *wintrus*, blott med den skillnaden, att de båda suffixen här stå i omvänd ordning. Namnet *Indus* låter identifiera sig med sanskritordet *indu-*, och *Indra* med gudanamnet *Indra* och slav. **jeđrъ* 'stark' (*'svällande'). Uppenbarligen betydde sålunda de tre flodnamnen en gång 'den svällande'. Vi kunna alltså här få ett stöd för, att Bugges tolkning av det norska älvnamnet *Eitla* som 'den svällande' är riktig. Om vi vilja förstå namnets uppkomst kunna vi icke stanna vid den konkreta betydelsen i *eitill* 'svulst', mhd. *eizel* 'Geschwür' utan måste gå tillbaka på en urform, som haft den verbala betydelsen 'svälla' bevarad. Vi måste utan tvivel förutsätta ett gammalt adjektiv **ait(a)la-* 'svällande'. Man kan beakta grek. *οιδαλέος* 'svullen, uppblåst'. Till betydelsen förhåller sig namnet *Eitla* till *eitill*, *eizel* liksom grek. *οἶδμα* 'havssvall, sjöhävning' (Homeros) till *οἶδημα* 'svulst'.

Förklara vi nu även *Eitrá*, *Ätran* osv. som 'den svällande ån', så måste vi antaga ett urgermanskt adjektiv **aitra-* 'svällande'. Detta har legat parallelt jämte substantivet **aitra-* 'svulst, bulnad', eller måhända detta senare är en substantivering av det förra. I varje fall förutsätter denna förklaring en utomordentligt hög ålder på namnet. *Ätran*, *Eitrá* och *Eiteraha* äro antagligen icke endast formellt, utan även historiskt identiska, så att i tidig urgermansk tid ett vattendragsnamn **Aitr-ahuō* dvs. 'Svällflod l. Svällå' förelagat och varit i spridning. Att vi i en mängd av de hithörande fallen ha att göra med uppkallelsenamn, som, åtminstone delvis, kunna vara förhållandevis sena, är uppenbart. Men under sådana förhållanden är det även tänkbart, att den sekundära betydelsen 'gift, etter' i substantivet **aitra-* kan ha varit medbestämmande vid namnets överförande till något nytt vattendrag. Den möjligheten är sålunda ej utesluten, att vid t. ex. uppkallandet av sjön *Ettern* och vissa av de norska *Eitra*-älvarna sådan association har ägt rum.

Av geografiskt-historiska skäl synes det ej orimligt, att namnet *Ätran* är tidigare än de norska *Eitra*-namnen. Måhända bero dessa ytterst på uppkallelse efter *Ätran*. Det kan påpekas, att även de övriga ånamnen i Halland, *Nissan*, *Viskan* och *Lagan*, måste vara mycket gamla. Endast det sista är etymologiskt fullt klart. Det hör nämligen till isl. *logr* m. 'flytande vätska; insjö; älv' (urgerm. **lagu-s*), lat. *lacus* 'sjö', iriska *loch* 'sjö', se Hellquist, Sv. sjönamn 1, s. 331 och över de båda andra namnen, s. 182 och 722. Ett annat ävenledes i västra Sverige förekommande ålderdomligt ånamn är det västgötska *Tidan*. Hellquist (s. 617) förklarar detta av den indoeuropeiska roten **dī* 'lysa, skina' i skr. *dīdēti* 'skiner, lyser', grek. *δέαται* 'synes' isl. *tírr* 'ära' osv. Tolkningen är alls icke osannolik, då flodnamn mycket ofta betyda 'den glänsande, lysande'. Emellertid synes det mig, att namnet *Tidan* kan förenas med ett litaviskt flodnamn, nämligen *Deimė* l. *Deimenà*, namn på Pregel-armen mellan Tapiau och Labiau. Utgångspunkten för detta kan sökas i ett ieur. **dei-mo-*, **dei-men-*. Ingenting hindrar, att även här söka roten **dei-*, **dī-* 'glänsa'.

TVÅ NYA BOURDON-PORTRÄTT
UPPTÄCKTA I EN SVENSK
SAMLING

AV

AUGUST HAHR

Vid drottning Kristinas lilla konstnärshov verkade bl. a. två europeiskt kända målare, David Beck och Sebastian Bourdon, och i porträtt av drottningen och personer i hennes omgivning ha de lämnat minnen av sin vistelse i det avlägsna Sverige.

Flera faktorer ha väl orsakat, att en varmlodig sydfransman som Sebastian Bourdon — han var född i Montpellier 1616 — hos drottningen lät engagera sig som hennes förste hovmålare och resolut vände ryggen åt Paris och den franska målarakademien, till vars stiftare och styrande råd han hörde. Den kanske viktigaste orsaken var hans reformerta religion. Det var alltså ingen i sitt hemland förbisedd talang av lägre ordning, som på främmande jord och i en mindre fordrande kulturell miljö ville förbättra villkoren för sin existens. Vid det av ryktets glans omstrålade nordiska drottninghovet stannade likväl Bourdon endast tvenne år, 1652—1654. När Kristina övergav sitt rike, var förutsättningen för hans härvaro ur räkningen, och målaren återvände till sitt sköna fädernesland.

Ingen av de utländska konstnärer, som längre eller kortare tider verkat i vårt land, äger ett sådant berömmelsens skimmer kring sitt namn som Bourdon och ingen av dem har sin plats i den europeiska konsthistorien så känd och fixerad som han.

Men för den franska konstforskningen är det snarast pseudo-klassikern, som står i förgrunden. Bourdon strävade att bli en målare i stor stil, målade vidlyftiga religiösa kompositioner för kyrkorna eller mytologisk-allegoriska för palatsen och tycktes nästan varit på väg att bli en farlig medtävlare till sin personlige fiende Lebrun, när Ludvig XIV kallade honom till utförande av målningar i Tuilerierna, då emellertid döden i förväg korsade hans väg (1671). Omdömena om denna sida av hans verksamhet ha dock fallit ganska olika. Kritiken har erkänt hans fenomenala lätthet att skapa, att skaka ur armen omfångsrika figurskildringar,

spirituellt och elegant framtrollade på duken, men påpekat tomheten och ytligheten, hans beroende av reminiscenser från olika håll, framför allt från Poussin, i vars atelier i Rom han en kort tid studerat.

Mera enig är man i beundran inför hans smärre, mera realistiska dukar, jakter, soldatstycken, lägerscener, torgscener, landskap med genrefigurer samt hans porträtt. Ja, även hans mindre, mytologiska bilder med motiv som t. ex. en Backus- eller Venusfest, ha kunnat framkalla sådana utrop av förtjusning som, att om Bourdon hade levat hundra år senare, torde han blivit en rival till Fragonard.

Helt visst var konstnären ej blott en mångsidig begåvning, ytterligt receptiv och känslig för intryck, utan även en orolig ande, som kastade sig från ett till ett annat och aldrig gav sig ro till inre samling och självrannsakan. Bourdon hade nog kanske icke lyckats bliva en Lebruns like men hans namn hade helt visst strålat med ännu starkare glans, om han stannat vid de mindre uppgifterna och framför allt porträttet. Det bör dock ej förbises, att Bourdon även i sådana bilder visat sig mottaglig för intryck både från italienare och nederländare.

Vi svenskar känna honom från hans få i Sverige bevarade porträtt, såsom av drottning Kristina (2 st.), Karl X Gustaf, greven av Vasaborg, fältmarskalken Wittenberg, allmänt kända och uppskattade bilder, till vilka på senaste tiden även kommit ett självporträtt på Nationalmuseum. Det sistnämnda är dock till stor del en annan andas barn än de svenska porträtten, vilkas fina, gråa tonalitet, i vilken lokalfärgerna harmoniskt ingå, genast faller i ögonen. De avbildade ha blivit föremål för en överdriven aristokratisk idealisering, som gjort drottningen och greven av Vasaborg till synnerligen subtila, förfinade väsen, men en om-diktning som här i varje fall övertygar, helt säkert därför, att det ändock hos dem fanns åtminstone någon grad av motsvarighet härtill. Men försöket har lyckats sämre, då det gällt att prägla ett par till det yttre så klumpiga krigsbussar som Karl Gustaf och Wittenberg (Gripsholm) med samma kultiverade nobless. Men bortsett från denna personlighetstolkning, som säkerligen haft sin resonans hos konstnären själv, är det färgskapelser av rang vi

Johan Leijoncrona.

i dessa bilder möta. Främst står Vasaborgsporträttet (i Uppsala), en uppenbarelse av fransk skönhet och förfining.

Mot den ljust askgrå, molniga fonden, där en kolonn ses t. h. på en brungrå barriär, avtecknar sig ett rätt långt och smalt ungdomligt ansikte med buktig näsa, framskjuten haka, stora ögon med matta ögonlock och trött blick; kring munnen ett par korta, ljusgula mustascher och pipskägg. Över axlarna faller det mörkt gula, i mitten benade håret. En blond nordisk typ, men med något vekt, sensibelt och blaserat över de ädla, men dock rätt stora dragen. Den bleka karnationen är instämd i porträttets gråa helton. Nu kan det hända, att färgerna av tiden något dämpats, men bröstharnesket med dess glansdagar, de gulgrå kyllerärmarna, ur vilka de i gråaktig ton hållna vita pöslingarna sticka fram under uppvikningarnas röda foder, det gråblått stämda axelskräpet, spetshalsduken med dess virtuost målade svarta rosett, allt ingår i den diskreta helhetstonen. Karaktäristiskt är även den vänstra handens sirliga »preciösa» grepp kring kommandostaven. Till höger skymtar hjälmens vita panasch, fulländande den kavaljersmässige fältherrens utrustning. Målningen är utförd med breda, lätta, löst flytande penseldrag och verkar som en osvikligt säker improvisation, buret av en inspirerad känsla.

Till konstnärens få kända porträtt av svenskar från Kristinas tidevarv¹ torde vi emellertid nu böra lägga ytterligare tvenne.

Under forskning för upprättandet av en katalog över Stora Kopparbergs bergslags tavelamlingar påträffade den som skriver detta i Söderfors bruks vackra, från rokokotiden stammande herrgårdsbyggnad ett par porträtt från 1600-talet, som genast tilldrogo sig min uppmärksamhet. De charmanta Lundbergiska pastellerna av brukspatron Clas Grill och hans maka kände jag redan av ryktet, men mer än av dem fångades jag av de nämnda 1600-talsbilderna, som dels erbjödo en fullständig konstnärlig överraskning, dels en gåta, som lockade med tvingande makt. De ha sedan gammalt gällt som ett par av brukets forna ägare, nämligen grundaren av detsamma bergsmannen CLAS DEPKEN, adlad ANKARSTRÖM (kungamördarens stamfar) och hans

¹ Drottning Kristinas ryttarporträtt i Madrid bör ej heller glömmas, liksom även ett skadat Hedvig-Eleonora-porträtt på Gripsholm blivit ifrågasatt.

efterföljare hovintendenten JOHAN LEJONCRONA, ursprungligen drottning Kristinas allbekante hovskräddare, som på grund av sitt förnäma utseende, sin belevnhet och sina kunskaper i främmande språk och seder av drottningen rikligt begåvades och förlänades och fick utbyta det simpla namnet Holm mot ett betydligt bättre klingande. Det konstnärliga upphovet var alldeles okänt, och föremål för något större intresse hade porträtten aldrig varit annat än möjligen det, som visats dem av en okänd artist på 1800-talet, som gjort några påmålningar på Lejoncronas porträtt och rätt grundligt farit fram med det s. k. Ankarströmska.

Men den forne hovskräddarens konterfej, om vi nu här återse denne, var en uppenbarelse. Det framställer en ung man med vackra, förnäma anletsdrag, omramade av långt, svartbrunt, på axlarna nedfallande hår. I uttrycket ligger något reserverat och vördsamt, liksom lyssnade han till sin höga härskarinnas ord. Den högra handen för han chevalereskt mot hjärtat, i den något utsträckta vänstra håller han ett par handskar. Denna hållning erinrar om vissa van Dyck'ska porträtt. Den avbildade bär 1650-talets svarta dräkt med axelkappa och uppslitsade ärmor, ur vilka de vida, vita skjortärmarna med svarta band kring ärmor och handleder pompöst välla fram. En nedvikt krage med tofs fulländar kostymen.

Den kyliga färgstämningen — bakgrunden har nog ursprungligen haft en mer ljusgrå ton — den bleka karnationen med sin lätt gråa nyansering, porträttets livliga arrangering, händernas teckning, det sätt, på vilket dräktens detaljer målats, samt ej minst det sjäfulla och distingerade i själva porträttolkningen övertyga oss lätt om — framförallt under en jämförelse med Vasaborgsporträttet i Uppsala — att vi stå inför ett original av ingen mindre än Sebastian Bourdon. Över porträttet vilar ännu en obeskrivlig charm, vittnande om dess härkomst från en mästare, som just har prisats för denna sin egenskap.

Framför den andra betydligt mer skadade bilden står man däremot litet tveksam. Se vi först och främst här ett porträtt av den borgerlige Clas Depken från Västerås, år 1654 bokhållare och inspektor vid Stora Kopparbergs gruva? Knappast. Dräkten motsvarar ju icke alls den, i vilken vi väntat en bergmästare uppträda. Porträttet återger en yngre man i fältherrekostym. Bortsett från ärmarnas uppslitsning är den alldeles överensstäm-

General eller furstlig officer från 30-åriga kriget.

mande med den, som bäres av Gustav Adolfs oäkta son. Över det grågula, rödfodrade kyllret ett bröstharnesk, kring halsen en spetshalsduk med svart rosett. Den högra handen stödes på kommandostaven, den vänstra sättes i sidan. Strax bredvid uppsticker det rikt sirade svärdsfästet. De stora vita puffärmarnas rika, livliga veck spela emellertid en ny roll och bestämra rätt mycket intrycket. Därtill kommer en svartblå, på insidan vitfodrad mantel, som är kastad över vänstra axeln och bröstet. Detta parti är dock något oklart. Det av yvigt, långt svart hår omramade ansiktet visar markerade drag med en tämligen lång framstickande näsa, små svarta mustascher kring den stora, föga fint bildade munnen samt rätt små ögon under högvälvda ögonbryn. Uttrycket är djärvt och beslutsamt. Någon nobless och förfining söka vi fåfängt. Nu har dock ansiktet varit föremål för betydande påmålningar, varför det är omöjligt yttra sig om dess ursprungliga karaktär.

Emellertid kan det icke vara den fredlige, f. d. bokhållaren Depken-Ankarström vi se framför oss, utan snarare någon av drottning Kristinas generaler eller en samtida utländsk, möjligen tysk, furste, brukad i krigiska värv.

Likheten med Vasaborgsporträttet i inställning, arrangering och dräkt är ju alldeles påfallande, och överensstämmelser med Lejoncronas porträtt finnas även. Man kan därför våga det bestämda påståendet, att Sebastian Bourdon är den ursprunglige upphovsmannen, även om bilden själv vore en kopia. Dock tror jag, att vi också i denna äga ett original av den berömde konstnären. Flera av dräktpartierna tyda därpå. Trots den grova nu delvis avlägsnade äldre restaureringen förnimma vi ändock något av den lätthet, glans och brio, varmed målaren framtrölat bilden av den okände fältherren på duken.

Det var en vacker vårdag i maj 1918, jag vid ett besök på det vackra, av Dalälvens vatten ombrusade Söderfors gjorde upptäckten av de nu skildrade båda Bourdon-porträtten, ehuru jag på grund av det senares förstörda skick något tvekade om dess originalitet. Desto livligare var jag övertygad om Bourdons mästarskap till Lejoncronas bild. Senare ha porträtten undersökts av intendenten G. Göthe, som bestämt anser dem utförda av Bourdon.

De båda målningarna äro ett par typiska tidsbilder och stilprov, uppkomna på en tid, då barocken ännu stod i zenit. En god del av deras verkan ligger i den rörelserika dräkten, där de vida pösärmarna bilda ett huvudmoment. Vilken fart och rörelse ligga ej i alla varandra här korsade linjer! Som en motvikt och kontrast ställes häremot det av rikt hår omramade ansiktet, som ger bilden dess lugna, harmoniska avslutning. Dessa två poänger väga alltså mot varandra. Men all rörelse, alla kontrastriktningar sammanhållas dock till ett helt och får sin balans i den lugna, fasta uppbyggnaden. Även i andra Bourdonska porträtt — greven av Vasaborg, Karl X Gustav, ett berömt porträtt av en yngre okänd man i Montpellier etc. — återfinnes den pyramidala kompositionen, där det breda nederpartiet utfylles av den rika, pompöst utvecklade dräkten. Skulle man slutligen, i dessa franska porträtt kunna visa på någon främmande inverkan, i attityder, färgållning o. a., vore det helt visst från Nederländerna. Som föregångare kunde man hänvisa till van Dyck, men även och kanske mer till den av barockstilen präglade porträttkonst, som vid 1600-talets mitt blomstrade i Amsterdam och gynnades av den stora handelsstadens merkantila rikemän.

INNEHÅLL.

	Sid.
Vetenskaps-Societeten i Lund	3
Societetens verksamhet 1920—1921	6
Översikt av Soc:s räkenskaper 1920	9
Revisionsberättelse	10
Walter v. Hallwyl. Minnesord av NILS LITHBERG	11
A. NYMAN, Modärn etik	19
H. PETERSSON, Ätran	45
A. HAHR, Två nya Bourdonporträtt upptäckta i en svensk samling	55

Pris kr. 2:50.